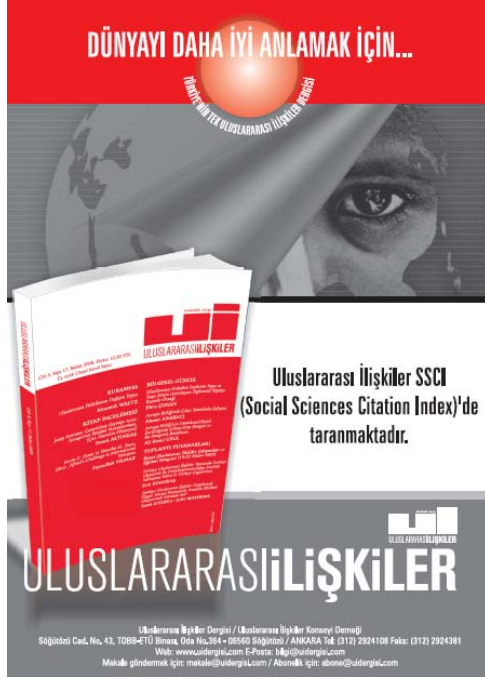

Yayın ilkeleri, izinler ve abonelik hakkında ayrıntılı bilgi:

E-mail: bilgi@uidergisi.com

Web: www.uidergisi.com

Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye ile Bağlantıları

Mustafa Aydın*, Damla Aras

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

King's College, University of London,
Doktora Öğr. ve Arş. Gör.

Bu makaleye atıf için: Aydın, Mustafa, Aras, Damla, "Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye ile Bağlantıları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 2 (Yaz 2004), s. 103-128.

Bu makalenin tüm hakları Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği'ne aittir. Önceden yazılı izin alınmadan hiç bir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Aksi belirtilmediği sürece *Uluslararası İlişkiler*'de yayınlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği | Uluslararası İlişkiler Dergisi

Söğütözü Cad. No. 43, TOBB-ETÜ Binası, Oda No. 364, 06560 Söğütözü | ANKARA

Tel: (312) 2924108 | Faks: (312) 2924325 | Web: www.uidergisi.com | E- Posta: bilgi@uidergisi.com

Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye ile Bağlantıları

Mustafa AYDIN - Damla ARAS*

ÖZET

Ortadoğu'nun siyasi açıdan baskıcı - iktisadi açıdan kontrollü ülkelerinde, serbest pazar ekonomisinin hakim olduğu liberal siyasi ortama sahip ülkelerin aksine, siyasi mantık iktisadi faaliyetleri belirler. Bölgede iktisadi ilişkilerin çerçevesinin belirlenmesinde siyasi bağlantılar önceliğe sahip olduğu için, kendi ülkelerinde pazar ekonomisinin önceliğini uygulayan demokratik veya yarı-demokratik ülkeler dahi, Ortadoğu devletleriyle ilişkiye girerken siyasi faktörlerin üstünlüğünü kabul etmek zorundadırlar. Bu tespiti uygulamada gösterebilmek amacıyla, bu çalışma, Türkiye ile yakın Ortadoğu komşuları (İran, Irak ve Suriye) arasındaki iç içe geçmiş ticari ve siyasi ilişkilerin zikzaklı yapısını ele almaktadır. Çalışma bu ülkeler arasındaki ilişkilerin siyasi belirleyicilerini ortaya koyacak; ABD'nin bölgeye yönelik politikalarını etkin dışsal etmen olarak ele alacak; ve Türkiye'de Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesinin ülkenin yakın Ortadoğu komşularıyla siyasi ve ekonomik ilişkilerini nasıl etkileyeceğini araştıracaktır.

Anahtar kelimeler: Türkiye'nin Ortadoğu Politikası; Ekonomi Politik; Türkiye-İran İlişkileri; Türkiye-Suriye İlişkileri; Türkiye-İrak İlişkileri; Siyasi Şartlanmışlık.

Political Conditionality of Economic Interactions in the Middle East; Turkey's Relations with Iran, Iraq, and Syria

ABSTRACT

The political logic (i.e., political perceptions of the ruling elite in a given country and nature of the political relations with other countries) determines economic activity, not the other way around, among the proto-capitalist states of the Middle East. As the political ties has primacy in the region in determining the course of economic relations, even market oriented democratic (or quasi-democratic) countries have to accept the prominence of political-strategic relations when dealing with such states. This paper will examine the interrelated fluctuation of trade and political tensions between Turkey and its immediate Middle Eastern neighbours - Iran, Iraq, and Syria. It will highlight the political determinants of the relationship between these countries; will discuss the role of the US as the independent variable; and will assess the possible effects of the emergence of Justice and Development Party government in Turkey on country's political and economic relations with its Middle Eastern neighbours.

Keywords: Political Conditionality; Economy-Politic; Turkey's Middle East Policy; Turkish-Iranian Relations; Turkish-Syrian Relations; Turkish-Iraqi Relations.

* Mustafa Aydın: Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü. Damla Aras: King's College, University of London, Doktora Öğrencisi ve Araştırma Görevlisi.

Giriş

Ülkeler arasında birbirlerine bağımlı ekonomik ilişkilerin varlığının, siyasi sorunların çözümü ve barış ve güvenliğin oluşması için olumlu bir ortam oluşturduğu sıklıkla ifade edilmektedir. Fransa-Almanya ilişkileri ve daha geniş ölçekte Avrupa Birliği'nin gelişimi bu argümana uygun örnekler olarak dile getirilmektedir.¹ Kanıt ortadadır: Batı Avrupa ülkeleri arasında ekonomik entegrasyon yoluyla karşılıklı bağımlılığın artması ilk olarak "barış bölgesi"nin, daha sonra da yavaş yavaş tüm kıtada "güvenlik toplumu"nun oluşmasına olanak sağlamıştır.² Bu arada, Avrupa ülkeleri arasındaki entegrasyonun nasıl başladığı (aslında bu entegrasyonun onlara başlangıçta zorla dayatıldığı) kolayca unutulmakta ve yıllar boyunca bu gelişmeye neden olan dış etkenler göz ardı edilmektedir.

1950'lerin başında AB'nin temelleri atılana kadar Avrupa ülkelerinin barışçı şekilde bir arada yaşayamadıkları ve silaha başvurmadan aralarındaki çatışmaları yönetemedikleri/çözemedikleri bilinen bir gerçektir. Fakat bu olgu bizi doğrudan, ekonomik topluluk ve entegrasyonun "eski kıta"ya barışçı nitelikler kazandırdığı sonucuna götürmez. Üye ülkeler arasında belli bir etkileşim seviyesinden sonra karşılıklı ekonomik bağımlılığın sorunları barışçı yollardan çözüme çabalarını geliştirdiği şüphesizdir, çünkü bunun alternatiflerinin maliyeti giderek artmıştır. Fakat, benzer şekilde, dönüm noktasına ulaşıncaya kadar, ilişkileri belirleyen olgunun ekonomik işbirliği değil, fakat siyasi çıkarlar/çatışmalar olduğu da açıktır.

AB içerisinde ekonomik faktörler ve işbirliği büyük ölçüde siyasi endişelerin önüne geçmiştir. Örneğin, üyeler arası ilişkilerde "tehdit" ve "uyarı"dan (realizm temelli yüksek politikanın işareti) ziyade "müzakere" ve "pazarlık" (açıkça iktisadi menşeli terminoloji) kullanılmaktadır. Buna rağmen, Avrupa entegrasyonunun çekirdeği ve motoru Almanya ve Fransa'yı ilk aşamada kömür ve çelik üretiminde işbirliği yapmaya zorlayan şey iktisadi gerekçeler değil, "yüksek siyasi" endişelerdir.³ Bununla, bugünkü AB'nin 50 yıl öncesiyle aynı düşüncelerle hareket ettiği anlaşılmamalıdır.

¹ Örneğin bkz., Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye, "International Interdependence and Integration", Fred Greenstein ve Nelson Polsby (der.), *Handbook of Political Science*, Cilt 8, Reading, MA, Addison-Wesley, 1975; *Power and Interdependence*, New York, London, Longman, 2001; Peter Katzenstein, Robert O. Keohane ve Stephen D. Krasner, "International Organization and the Study of World Politics", *International Organization*, Cilt 52, No 4, 1998.

² "Güvenlik toplumu" kavramı için bkz. Karl Deutsch, *Political Community in the North Atlantic Area*, Princeton, Princeton University Press, 1957; ve *The Analysis of International Relations*, New Jersey, Rentice Hall, 1968. "Barış bölgesi" ve ekonomik kalkınma ve entegrasyonla ilişkisi için bkz., Max Singer ve Aaron Wildavsky, *The Real World Order: Zones of Peace/Zones of Turmoil*, Chatham, N.J., Chatham House Publishers, 1993.

³ AB'nin ortaya çıkışıyla ilgili olartak bkz., Trevor Salmon and Sir William Nicoll, *Building European Union: A Documentary History and Analysis*, Manchester, Manchester University Press, 1997.

Bugünkü AB sadece siyasi elitin siyasi düşünceleri ve istekleriyle yönetilemeyecek kadar " karmaşık " ve " birbirine bağımlı " hale gelmiştir. Fakat, AB'yi kuranların temel endişeleri, yeni-işlevselcilerin üzerinde durdukları gibi, II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'nın siyasi temelli sorunlarıydı.⁴ Bu ilk siyasi teşvikten sonra ticari ve ekonomik işbirliğinin daha fazla siyasi yakınlaşma ve entegrasyon için yolu açtığı bilinen bir gerçektir. Fakat siyasi (ve ekonomik) işbirliği için başlangıçta yolu açan faktörün siyasi istek olduğunu ve ekonomi-siyaset ilişkisinde siyasetin önceliğini görmezden gelemeyiz.

"Küreselleşme" ile yoldaşı "bölgeselleşme"nin faziletlerinin övüldüğü ve "geçmiş" dönemin realist paradigmasının "yüksek politika" tercihleriyle özdeşleştirilen her tür "eski" model siyasi sorunun nihai çaresi olarak görüldüğü günümüz dünyasında, siyasetin ekonomiye üstünlüğünü iddia etmek güçtür (en azından sorunludur). Bugünün giderek artan oranda birbirine bağımlı (*interdependent*) dünyasında tersini gösteren pek çok örnek varken, belirgin bir şekilde siyasi tercihlerin yönlendirdiği ekonomik ilişkilerin kanutlarını bulmak daha da zordur. Bu makale, otoriter rejimlere sahip yarı-kapitalist ülkelerde (ki bu iki özellik sıklıkla birlikte görülmektedir⁵) ekonomik faaliyetleri belirleyen siyasi mantık olduğu görüşünü savunmaktadır. Benzer şekilde, "en fazla kişinin en fazla fayda" sağladığı politikaların belirleyici olamadığı bu tip ülkeler arasında veya bu ülkelerle kurulacak ekonomik ilişkiler temelde pazarın gereklerine göre değil, bağımsız (siyasi) değişkenler (örn., ilgili ülkedeki yönetici sınıfın siyasi algılamaları, genel olarak ülkedeki farklı sınıflar arası siyasi ilişkilerin doğası, v.b.) çerçevesinde şekillenmektedir.

Her siyasi sistemde ekonomik ihtiyaçlar ve baskıların dış politikanın oluşturulması sürecine ve özüne önemli katkı ve etkileri vardır, fakat bu etkinin derecesi ve doğası parlamenter demokrasiler, kontrollü yarı-demokrasiler, baskıcı hükümetler ve totaliter rejimler arasında değişiklik

⁴ Entegrasyonla ilgili yeni-işlevselci yaklaşımın açıklaması için bkz., Ernst B. Haas, *The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces, 1950-1957*, Stanford University Press, 1957; ve "Turbulent Fields and the Theory of Regional Integration", *International Organization*, Cilt 30, No 2, 1976. Bu yaklaşımın bölgeselleşmeye uygulanmasıyla ilgili güncel bir analiz için bkz., Charalambos Tsardinidis, "The BSEC: From New Regionalism to Inter-Regionalism?", *The New European Architecture in the 21st Century; Promoting Regional Cooperation in the Wider Black Sea Area* adlı konferansta sunulan bildiri, 3-7 Eylül 2002, Milos Adası, Yunanistan. "Karmaşık karşılıklı bağımlılık" ve uluslararası sistemdeki rolüyle ilgili bkz., Keohane ve Nye, *Power and Interdependence*.

⁵ Ekonomik kalkınma, liberalleşme ve demokratikleşme arasındaki bağlantının bir analizi için Francis Fukuyama'nın çok yankı uyandıran *The End of History and the Last Man* (Londra, New York, Penguin, 1992) kitabının özellikle 1, 9, 10 ve 19. bölümlerine bakınız. Fukuyama (s. xv), her ne kadar "ileri düzeyde endüstrileşmenin siyasi liberalleşme üretmesi için herhangi bir iktisadi gerekçe yoksa da, dünya'nın en gelişmiş ülkeleri (ki büyük çoğunluğu serbest-pazar ekonomileridir) aynı zamanda en başarılı demokrasileridir" iddiasını vurgulamaktadır. Bu konuda ayrıca bkz., Charles E. Lindblom, *Politics and Markets: The World's Political and Economic Systems*, New York, Basic Books, 1977, s. 3-13 ve 161-222.

gösterir.⁶ Başka bir seviyede, tarihi tecrübeler göstermektedir ki, bir ülkenin ekonomik sistem tercihi veya izlediği kalkınma stratejisi, genelde o ülkenin siyasi sistemini ve siyasi-iktisadi elitlerinin ülkelerinin dünyadaki yeriyile ilgili algılamaları ve isteklerini yansıtmaktadır.⁷ Bunun da ötesinde, dış politikayla ekonomi arasındaki bağlantı ülkeler arasındaki ikili ilişkiler için olduğu kadar, ekonomik sistemler ve bloklar arasındaki ilişkiler için de önemlidir. İki ülke ya da blok arasında ekonomik alandaki anlaşmazlıklar siyasi gerilim ve sorunlara yol açabilirken, devletler arasındaki siyasi gerilimler de ikili ekonomik ilişkiler ve genel olarak dünya ticareti açısından olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir.

Bu çalışma, Ortadoğu'da devletler arasındaki siyasi ilişkilerin doğasının ekonomik ilişkilerin gidişatını belirlemede öncelikli olduğunu göstermeye çalışacaktır. Bu durumun temel nedeni bölgedeki mevcut rejimlerin çoğunun otoriter niteliğe sahip olmasıdır. Böyle bir ortamda serbest piyasa ekonomisine sahip demokratik (ya da yarı demokratik) ülkeler bile bu tip ülkelerle ilişkilerinde siyasi-stratejik ilişkilerin/tercihlerin üstünlüğünü kabul etmek zorundadırlar. Örneğin, Türkiye ile yakın Ortadoğu komşuları – İran, Irak ve Suriye – arasındaki ticari ve siyasi ilişkilerin birbirleriyle bağlantılı dalgalanması incelendiğinde, bölge ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin belirlenmesinde siyasi tercihlerin üstünlüğü açıkça görülecektir.

Bu çerçevede, çalışmada öncelikle Türkiye'yle İran, Irak ve Suriye arasındaki ticari ilişkileri etkileyen siyasi faktörler üzerinde durulacak, ardından da bu ülkeler arasındaki ticari ilişkiler incelenecektir. Siyasi faktörlerle ilişkili olarak ayrıca bölge ülkeleri arasındaki ilişkileri belirlemede etkili bir bağımsız değişken olan ABD'nin rolü de dikkate alınacaktır. Nitekim, çalışmada görüleceği üzere, bu ülkeler arasındaki siyasi ve/veya ekonomik etkileşimi büyük ölçüde belirleyen şey çoğu zaman adı geçen ülkelerle küresel güç ABD arasındaki siyasi ilişkinin doğasıdır. Son olarak, Türkiye'de Kasım 2002 seçimlerinden sonra işbaşına gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) hükümetinin ülkenin Ortadoğu komşularıyla siyasi ve ekonomik ilişkilerine olası etkileri de ele alınacaktır.

⁶ Demokrasilerde hükümetler siyasi partilerin ve çıkar gruplarının isteklerine, geleneklere ve genel olarak halkın "yaşam standartlarının iyileştirilmesi" taleplerine cevap vermek zorundadırlar. Bu faktörlerin tümü politika yapımını etkilemektedir. Bkz. Kurt London, *The Making of Foreign Policy: East and West*, New York, Lippincott, 1965, s. 56. Öte yandan diktatörlükler ekonomik baskılara pek aldırmadan karar verebilirler. Bkz. Felix Gros, *Foreign Policy Analysis*, New York, Philosophical Library, 1954, s. 118.

⁷ Örneğin, bir ülkedeki ekonomik liberalleşme mutlaka siyasi liberalleşme veya demokratikleşmeye yol açmasa da, her iki süreç de en azından gevşek bir şekilde birbirleriyle ilintili gözükmektedir. Ekonomik politikalardaki liberal değişiklikler ya siyasi özgürlüklerden önce gelmekte ya da onları izlemektedir. Bu unsur, prensip olarak benzer rejimlerin birbirleriyle daha uyumlu, dolayısıyla yakın ilişkili olduğu dikkate alındığında daha da önem kazanmaktadır.

Türkiye'nin Ortadoğu Ülkeleriyle İlişkilerinin Ekonomi-Politigi

Türkiye 24 Ocak 1980'de uzun zamandır uyguladığı ithal ikameci kalkınma modelini bırakarak ihracata dayalı büyüme politikasına geçti. Böylece, korumacı politikalardan vazgeçilerek, Türk ekonomisi küresel piyasayla birleşmek amacıyla dış dünyaya açıldı. Bu karar, sadece ekonominin o gün geldiği noktanın zorlamasıyla değil, aynı zamanda genelde ülkenin dünya siyasi ve ekonomik yapılanmasında gelecekte konumlanması arzulanılan yer ve özeldede Batı'yla bağlantısı konusunda yapılan uzun tartışmalardan sonra alınmıştı. Diğer bir ifadeyle, Bretton Woods kurumlarının (IMF ve Dünya Bankası) bir süredir alınmasını zorladığı 24 Ocak tasarruf tedbirleriyle ilgili son karar, ekonomik gereklilikler kadar, siyasi değerlendirmelerin de bir sonucu oldu.⁸

Türkiye'nin piyasa ekonomisine geçmesinin nedeni ne olursa olsun, bu model bir kere uygulamaya koyulduktan sonra, Türk dış politikası üzerinde birtakım zorlamalar, kısıtlamalar ve talepler getirmesi kaçınılmazdı. Daha sonra "24 Ocak Kararları" olarak anılacak olan yeni ekonomik strateji, ekonomik kalkınma için içsel önlemlerin yanı sıra, dış ticarete, uluslararası borçlanmaya ve doğrudan dış yatırımlara daha fazla bağlanmayı getiriyordu. Kısacası, 24 Ocak Kararları'yla Türkiye'nin kalkınma hedefleri, kendi performansı ve uluslararası ekonomik gelişmelerin yanı sıra, diğer ülkelerin Türk mallarını satın almaya, Türkiye'ye borç vermeye veya Türkiye'de yatırım yapmaya istekli olmalarıyla önemli ölçüde bağlantılı hale geldi.⁹

Yeni ekonomik stratejinin araçlarından biri ülkenin ihracat-ithalat dengesini iyileştirmektir. Fakat, uluslararası ekonomik koşulların ihracatın artırılması için olumsuz olması (örneğin dünya ticaretinde korumacılığın artması ve uluslararası ticaret savaşları çıkacağı yönündeki ipuçları), Türkiye'nin geleneksel ticaret ortakları olan Avrupa ülkeleriyle gerilime yol aç-

⁸ Bu tartışma sırasında Türkiye'nin uluslararası yönelimleri ve artan bölgeselleşmenin etkileri gibi temel dış politika konularının yanı sıra, ekonomik kalkın(ama)ma konusu da ele alınmıştı. Bu dönemde (1970'lerin ikinci yarısı), Türkiye kendi ekonomisini önemli ölçüde yeniden yapılandırmadan, Batı'nın artık Türkiye ekonomisini desteklemeye ne kapasitesi ne de eğiliminin olmadığını görülmesi, Türkiye'nin siyasi ve iktisadi politikalarının bölgeselleşmesini çekici bir alternatif haline getiriyordu. Fakat, aynı zamanda, ülke ekonomisinin ayakta kalabilmek için önemli miktarda dış yardıma ihtiyaç duyması ve bunun da sadece Batı'dan gelebilecek olması ile Türkiye'nin geleneksel modernleşme güdüsü, ülkeyi o dönemde Avrupa Ekonomik Topluluğu'yla (AET) ilişkilerini geliştirmeye yöneltmekteydi. Öte yandan, Türkiye'nin iktisadi yapısını ve politikalarını ciddi biçimde yeniden yapılandırmadan Batı'yla yakın ilişkilerini devam ettirmeye çalışması ise ülkenin 150 yıllık modernleşme çabalarına darbe vurabilecek ciddi ekonomik, siyasi ve sosyal huzursuzlukların çıkması riskini de bünyesinde barındırmaktaydı. Türkiye'nin siyasi-iktisadi yapılanmasını bir arada ele alan bu tartışma yayına hazırlanmakta olan Mustafa Aydın, *Turkey Transformed; Regime Change and Foreign Policy, 1980-1991* başlıklı çalışmada daha ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

⁹ Mustafa Aydın, "Twenty Years Before, Twenty Years After: Turkish Foreign Policy at the Threshold of the 21st Century", Tareq Y. Ismael ve Mustafa Aydın (der.), *Turkey's Foreign Policy in the 21st Century; A Changing Role in World Politics*, Burlington, Ashgate, 2003, s. 5 ve 11-12.

yordu.¹⁰ Ayrıca, Türkiye-Avrupa ekonomik ilişkileri Türkiye’de 1980’de askerlerin bir kere iktidarı ele geçirmeleri ve takip eden dönemde ortaya çıkan siyasi gerginliklerden de etkilendi. Ticaret hacminin azalması ve ekonomik yardımın ertelenmesi, diğer faktörlerin yanında, Türkiye’yle Batı Avrupa arasında devam eden siyasi gerilimin de sonucuydu. Buna karşılık, Türkiye’nin tüm Ortadoğu ve Kuzey Afrika’ya yönelik ihracat potansiyeli 1980’lerin başında hızlı bir şekilde arttı. Bunun nedeni sadece petrol ihraç eden ülkelerin piyasalarındaki genişleme değil, aynı zamanda Türkiye’nin Batı Avrupa’daki siyasi izolasyonu sonucunda Ortadoğu’da yeni siyasi açılımlar aramasıydı. Nitekim, 1982’ye gelindiğinde Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri Türkiye’nin ana ticaret ortağı olarak Avrupa’nın yerini aldı; Irak’la Batı Almanya’yı geçerek Türkiye’nin birinci ticaret ortağı haline geldi.¹¹

Bu arada, İran’la Irak arasında çıkan savaş ve Türkiye’nin bu savaşta tarafsız kalması da Türkiye’nin her iki ülkeyle ticari bağlantılarını arttırmasına yardımcı oldu. Örneğin İran’la ikili ticaret 1983-1984’de 2.3 milyar Dolar’a ulaştı ve ilerleyen yıllarda da artmaya devam etti. Bu gelişmenin yarattığı karşılıklı bağımlılık kolayca geriye çevrilememiş ve ilerleyen yıllarda ülkenin güvenlik endişeleri ile ekonomik çıkarları arasında zaman zaman gerginliğe neden olmuştu. Örneğin, Türkiye artan ihracat pazarının karşılığında sayısı yarım milyona ulaşan İranlı göçmenlere ve zaman zaman laik Türkiye’de İslamî değerlerin propagandasını yapmaya çalışan İranlı yetkililere göz yummak durumunda kalmıştı.¹²

Aynı dönemde İran ve Irak da, birbirleriyle savaşırken, tek güvenli transit yolunun geçtiği ülke olarak önemli ölçüde Türkiye’ye bağımlı hale gelmişlerdi. Bu da Türkiye’ye bölgenin giderek genişleyen transit pazarının önemli bir kısmını ele geçirme imkanı sağlamıştı.¹³ Dolayısıyla, Türk sanayi ürünleri için iki ülkede de önemli bir pazar yaratan savaş, Ortadoğu’ya yapılan ihracatın artmasının başlıca kaynağı olmuştu. Nitekim, İran ve Irak’ın Türkiye’nin toplam ihracatındaki payı 1980’de %5.5 iken, 1985’de %26’ya çıkmıştı. Bu oran, petrol fiyatlarındaki düşüşün sonucu olarak 1986’da yüzde 15’e geriledi. Bir ülkenin ihracat performansında her bir faktörün kesin

¹⁰ Türkiye’yle AET arasında 1982 ve 1983’te bir çeşit “ticari savaş” vardı. Topluluk Türkiye’nin pamuklu ürünlerinin ithalatına sınırlama getirmiş, Türkiye de buna AET ülkelerinden gelen çeliğe ithalat vergisi koyarak karşılık vermişti. Bkz., *The Economist*, 9 Ekim 1982, s. 50. Ayrıca, Ron Ayres ve T. C. Thompson, *Turkey: A New Era*, Londra, Euromoney-Interbank, 1984, s. 48.

¹¹ 1980-1982 arasında Türkiye’nin AT’ye ihracatının oranı toplam ihracatı içinde %42.7’den %30.5’e düşerken, Ortadoğu ve Kuzey Afrika’ya yaptığı ihracatının payı iki kat artarak, %22.3’ten %45’e çıkmıştı. Aynı zamanda, Irak Türkiye’yle 2.028 milyon Dolar’a ulaşan ticaret hacmiyle 1982’de başlıca ticari ortak olarak Batı Almanya’nın (1.803 milyon Dolar) yerini aldı. Bkz. *OECD Economic Survey; Turkey*, Nisan 1983, s. 28; ve Türkiye İş Bankası A.Ş., *Economic Indicators of Turkey, 1980-1984*, Ankara, İş-Bank Plc. Economic Research Department, 1985, s. 9.

¹² Shahram Chubin, “Iran and its Neighbours: The Impact of the Gulf War”, *Conflict Studies*, No. 204, 1988, s. 24.

¹³ *Euromoney*, “Turkey; Will The Experiment With Capitalism Work?”, Şubat 1982, s. 27.

etkisini değerlendirmek zor olsa da, Dani Rodrik'in hesaplamalarına göre 1979-1984 arasında Türkiye'nin ihracatının 1.9 milyar Dolar'ı (veya toplamın % 42'si) İran-İrak savaşından ve 1981'den sonraki diğer ekonomik olmayan (yani *siyasi*) değişikliklerden kaynaklanmaktaydı.¹⁴ Rodrik'in hesapları kabataslak olsa da, siyasi faktörlerin oynadığı önemli role işaret etmektedir.

Türkiye'nin 1980'lerdeki olumlu ihracat performansının kısmen de olsa giderek artan oranda Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki ortaya çıkan olanaklarını değerlendirmiş olmasına bağlı olduğunu ortaya koyduktan sonra, bu dönemde Türk dış politikasının temel amaçlarından birinin bu piyasaların korunması haline geldiğini söylemek doğal olacaktır. Bu çerçevede, örneğin, Türkiye'nin İran-İrak savaşındaki "aktif tarafsızlığı", güvenlik endişelerinin yanı sıra, her iki ülkenin Türkiye'nin en büyük ticari ortakları arasında yer almalarından ve bu ilişkiden elde edilmekte olan kazancı kaybetme arzusundan kaynaklandığı söylenebilir.

Fakat, Ortadoğu ülkelerinin 1985'ten itibaren ekonomik durgunluğa girmeleriyle birlikte bu durumda önemli değişiklikler meydana geldi. 1985'ten sonra bölge ülkelerinin petrol gelirlerinde meydana gelen azalma, bölgedeki yeni inşaat projelerinin yavaşlamasına ve Türkiye'nin bölgeye ihracatının sadece 1986'da % 20'nin üzerinde gerilemesine neden oldu. Düşen petrol fiyatlarından kaynaklanan daralmadan en fazla etkilenense İran ve Irak piyasaları olmuştur.¹⁵ Türk ihracatının daha çok bu ülkelere yönelmiş olması ise Türkiye'nin bölgesel ithalattaki düşüşten diğer ülkelere göre daha fazla etkilenmesine neden oldu. Buna karşılık, her iki ülkeyle de ticari bağlantılarını devam ettirme endişesi taşıyan ve savaş bittiğinde bu ülkelerin yeniden inşasına bağlı büyük yatırımların ortaya çıkacağını uman Türk yetkililer, her iki ülkenin Türk ihracatçılara borçlarını ödeyememelerine ses çıkarmadılar ve ayrıca Irak'a 1 milyar Dolar'lık ihracat finansmanı kredisi açmayı kabul ettiler.¹⁶ Fakat, İran ve Irak arasında sağlanan ateşkesin ardından Körfez Savaşı'nın patlak vermesi, Türkiye'nin umduğu avantajlı sözleşmeleri elde etmesine olanak tanımadı.

Aksine, Irak'ın Ağustos'ta Kuveyt'i işgal etmesinin ardından BM'nin bu ülkeye yönelik ekonomik yaptırımlar uygulamaya başlaması Türkiye'nin

¹⁴ Hesaplamalar ve sonuçların yorumlanması için bkz., Dani Rodrik, "External Debt and Economic Performance in Turkey", Tevfik F. Nas ve Mehmet Odekon (der.), *Liberalization and the Turkish Economy*, New York, Londra, Greenwood Press, 1988, s. 176-180.

¹⁵ Middle East Economic Digest, *Special Report; Turkey*, Cilt 30, No 28, 1986, s. 34-39; *The Middle East*, Haziran 1986, "Testing Time For Turkey", s. 59-60.

¹⁶ İran-İrak Savaşı bittiğinde, Irak'ın Türkiye'ye borcu 2.5 milyar Dolar civarındaydı. Irak, ödemeyi tamamen durdurduğu Ağustos 1990'a kadar bu borcun 600 milyon Dolar'ını ödedi. Bkz., Amikam Nachmani, "Turkey in the Wake of the Gulf War: Recent History and its Implications", *Insight Turkey*, Cilt 1, No 3, Temmuz-Eylül 1999, s. 139.

Ortadoğu'ya ihracatını daha da azalttı.¹⁷ Bu arada, Irak'ın genel olarak bir süredir Türkiye'nin su paylaşım politikalarına yönelik eleştirileri, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Projesi'ne (GAP) karşı ortak bir Arap cephesi oluşturmadaki açık rolü ve Saddam Hüseyin'in tam da Körfez Savaşı'ndan önce su anlaşmazlığı nedeniyle Türkiye'ye saldırabileceğini ima etmesi nedeniyle Kuveyt'in işgalinden önce Türkiye'nin Irak'la ilişkileri zaten gerginleşmişti.¹⁸ Ayrıca, Saddam Hüseyin'in İran'la ateşkes antlaşması imzalandıktan sonra Iraktaki Kürtlere yönelik saldırıları çok sayıda mültecinin Türkiye'ye kaçmasına neden olmuş, bu da hem Türk ekonomisini olumsuz etkilemiş, hem de Türk-Irak ilişkilerinde gerginliğe yol açmıştı.

Öte yandan, Türkiye ile Suriye arasında yaşanan su paylaşım gerginliği, Suriye'nin PKK'ya verdiği destek, İran'ın PKK'yı ve Türkiye'deki İslamcı köktendincileri desteklemesi ve son olarak Türkiye'nin İsrail'le gelişen güvenlik işbirliği gibi siyasi konular da Türkiye'nin bölgeyle ticaret bağlantılarını olumsuz yönde etkiledi. Sonuç itibarıyla, Türkiye'nin Ortadoğu komşularıyla siyasi ve ekonomik ilişkileri açısından 1990'lar başarılı bir dönem olmamış, siyasi ilişkiler gerildikçe ekonomik bağlantılar da bundan zarar görmüştür.

Benzer şekilde, 1990'ların sonlarına doğru Türkiye'yle Ortadoğu'daki komşuları arasındaki ikili siyasi ilişkiler geliştikçe ekonomik bağlantılar da güçlenmiştir. Suriye'nin PKK'ya destek vermesi nedeniyle 1997'de yaşanan gerginlik sonucunda, Türkiye bu ülkeyi PKK'ya desteğini kesmesi veya sonuçlarına katlanması (pek de gizli olmayan askeri güç kullanma tehdidi) konusunda uyarması üzerine Suriye'nin geri adım atması ve ardından 20 Ekim 1998'de imzalanan Adana'da Mutabakatı'yla iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin gelişebileceği umudu belirdi.¹⁹ Ardından, PKK lideri Abdullah

¹⁷ William Hale, "Economic Issues in Turkish Foreign Policy", Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (der.), *Turkey's New World*, Washington, The Washington Institute for Near East Policy, 2000, s. 23. 1991'deki Körfez Savaşı'ndan dolayı Türkiye'nin uğradığı ölçülebilir zararın 44.6 milyar Dolar civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu zararın, Türkiye ekonomisine uzun dönemli yansımalarının ise 100 milyar Dolar civarında olduğu iddia edilmektedir. Bkz., "Kerkük-Yumurtalık'tan Sevkiyat Başladı", NTV, 13 Ağustos 2003. Ayrıca bkz., Ramazan Gözen, *Amerikan Kısılcacında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*, Ankara, Liberte, 2000, s. 277-286 ve Mustafa Aydın, *Ten Years After: Turkey's Gulf Policy (1990-91) Revisited*, Ankara Paper 3, Londra, Frank Cass, 2002, s. 59-60.

¹⁸ Saddam Hüseyin, Başbakan Yıldırım Akbulut'un 30 Mayıs 1991'de Irak'ı ziyareti sırasında açıkça tehditte bulunmuştu. Akbulut'un 17 Haziran 1991 tarihli yazılı açıklamasına göre su meselesini tartışırken Hüseyin kendisini uyarıyordu: "NATO dağılıyor. ABD güç kaybediyor. Güçlü devlet sözü dinlenen devlettir. Artık kimse ABD'yi dinlemiyor. ABD size de yardım edemeyecektir. Şimdi sizin durumunuz ne olacak?" Bkz. Hulki M. Cevizoğlu, *Körfez Savaşı ve Özal Diplomasisi*, İstanbul, Form Yayınları, 1991, s. 185; ve Süha Bölükbaşı, "Turkey Challenges Iraq and Syria: The Euphrates Dispute", *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, Cilt 16, No 4, Yaz 1993, s. 25.

¹⁹ Anlaşmaya göre Suriye PKK'yı desteklemeyi durduracak ve terör örgütü olarak tanıyacak; PKK Suriye'ye giremeyecek; Suriye güvenlik güçlerinin tutukladığı kişiler Türkiye'ye gönderilecek; Bir denetleme sistemi oluşturulacak; İki ülkenin güvenlik güçleri arasında doğrudan telefon hattı ku-

Öcalan'ın Şubat 1999'da Nayrobi-Kenya'da yakalanması Suriye'yle siyasi bağların iyileşmesine önemli katkıda bulundu. 2002'ye kadar üst düzey sivil ve askeri yetkililer arasında Adana Mutabakatını takiben güvenlik ve işbirliği konularında yapılan sekiz toplantı sonucu iki ülke arasında sadece siyasi ilişkiler değil, aynı zamanda ekonomik ilişkiler de gelişti. Hafız Esad'ın Haziran 2000'de ölmesi üzerine yerine geçen oğlu Başar Esad'ın siyasi açıdan Türkiye'ye yönelik yapıcı bir tutum takınması, iki ülke arasındaki su paylaşımıyla ilgili görüş alışverişi, dini bayramlarda sınır kapılarının açılması için anlaşma yapılması ve genel olarak ticari ilişkilerin gelişimi için daha olumlu koşulların oluşturulmasına giden yolu açtı.

Bu arada, Türkiye ve İran 27-29 Ocak 1985'te yaklaşık altı yıldır can çekişen Bölgesel İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nü (RCD) canlandırmayı ve adını Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) olarak değiştirmeyi kararlaştırdılar. Her iki ülke de öncelikle halklarının mutluluğu ve refahı için ekonomi, sanayi, tarım, bilim, eğitim ve kültür alanlarında işbirliğini geliştirmek amacıyla birlikte çalışma isteklerini belirtmiş olsalar da,²⁰ bu karar ekonomik beklentilerden çok siyasi tercihlerin bir sonucuydu. Özellikle İran açısından, Irak'la savaşı sonucunda İslam dünyasında karşı karşıya kaldığı izolasyonu kırma çabası öne çıkmaktaydı. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 16 Şubat 1992'de beş Orta Asya cumhuriyetinin üyeliğe kabul edilmesi ECO'yu kısa bir süre için belli ölçüde canlandırdıysa da,²¹ Türkiye ile İran arasında SSCB'nin yıkılmasıyla bölgede ortaya çıkan boşluğu doldurma yönünde yaşanan rekabet örgütün daha da gelişmesine imkan bırakmadı. Buna ilaveten, İran'ın 1990'lar boyunca PKK'yı ve Türk-Hizbullah'ı gibi radikal İslamcı grupları desteklediği algılaması, iki ülke siyasi ilişkilerinin gelişmesini ve dolayısıyla ekonomik işbirliğini sınırladı.²² Fakat, ılımlı Muhammed Hatemi'nin Mayıs 1997'de İran Cumhurbaşkanı olarak seçilmesi, ardından Haziran 2001'deki seçimleri kazanması ve bu arada da Öcalan'ın yakalanması, iki ülke arasında gerginliğe neden olan iki önemli siyasi konuda sorun teşkil eden unsurların geri plana çekilmesini sağlayarak, Ankara'yla Tahran arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilebilmesine uygun siyasi ortamı hazırladı.

rulacak; İki ülkenin güvenlik görevlileri düzenli olarak biraraya gelecek; ve Türk güvenlik uzmanları Şam'da görev yapacaklardı. Ayrıntılar için bkz., "Uygulama Dikkatle İzlenecek" ve "Suriye'ye İki Haftalık Süre", *Milliyet*, 23 Ekim 1998; "Suriye Denetim Güvencesi Verdi", "Suriye Kabul Etti" ve "Suriye ile Görüşme Olumlu", *Hürriyet*, 21 Ekim 1998.

²⁰ *Milliyet*, 30 Ocak 1985.

²¹ James Wyllie, "The Middle East Expands - Rivalry in South Central Asia", *Jane's Intelligence Review* Mayıs 1992, s. 211.

²² Faik Bulut ve Mehmet Faraç, *Kod Adı: Hizbullah*, İstanbul, Ozan Yayıncılık, 1999; Ruşen Çakır, *Derin Hizbullah: İslamcı Şiddetin Geleceği*, İstanbul, Metis Yayınevi, 2001; Ercan Çitlioğlu, *Tahran-Ankara Hattında Hizbullah*, Ankara Ümit Yayıncılık, 2001.

Diğer yandan, ABD'nin Saddam Hüseyin'i uluslararası alanda izole etmeye kararlı olması ve BM yaptırımlarından dolayı Türkiye'nin artan maliyetlerine rağmen Türkiye'ye Bağdat'la ilişkilerini normalleştirmemesi konusunda baskı uygulaması nedeniyle, Ankara'nın Bağdat'la ilişkilerinde Körfez Savaşı sonrası ortaya çıkan belirsizlik ve sıkıntı 2000'li yıllara kadar devam etti. Sonuç olarak, Türkiye bölgesel konularda Washington'la işbirliğine devam etmekle birlikte, Türk liderler 1990'ların sonlarına doğru Ortadoğu komşularıyla siyasi ilişkilerini geliştirmeye hazırlık yapmak amacıyla öncelikle ekonomik ilişkilerini geliştirmeye yöneldiler. Sonunda, 2002'nin başında Milli Güvenlik Kurulu (MGK) "uluslararası ilişkiler ticaret ilişkileriyle birlikte gelişir"²³ diyerek, Türkiye'nin ticaret yoluyla komşularıyla ilişkilerini geliştirmesi yolundaki isteğini açıkladı. MGK'nın bu açıklamayı yapması, hükümetin yanı sıra, askerinin de bu görüşü desteklediğini göstermekteydi. Zaten Adana Mutabakatı'ndan sonra dönemin Jandarma Kuvvetleri Komutanı Aytaç Yalman'ı koordinasyon subayı olarak atayarak Suriye'yle ikili ilişkilerin gelişmesini aktif olarak izleyen kurum yine Türk Silahlı Kuvvetleri olmuştu.²⁴ Ordunun güvenlik endişeleriyle Türkiye'nin Ortadoğu komşularıyla ilişkilerini geliştirme isteği, Bülent Ecevit başkanlığındaki yeni koalisyon hükümetinin siyasi ilişkileri geliştirme arzusuyla aynı döneme denk gelince dönüşüm daha da kolaylaştı. Bu dönemde Türkiye'nin güney komşularıyla siyasi ilişkilerini geliştirmek istemesinin temel nedeni, ABD politikaları sonucu Suriye ve İran'la yaşanan zor siyasi ilişkiler ve ABD'nin öncülüğünde BM'nin Irak'a yaptırım uygulanmasının yarattığı kızgınlıktı.

Daha sonra, Kasım 2002 seçimlerinin ardından iktidara gelen AKP hükümetinin de Türk dış politikasıyla ilgili açıkladığı önceliklerinden biri ülkenin tüm komşularıyla, ama özellikle de Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini güçlendirmektir. Bu bağlamda, Tayip Erdoğan'ın Başbakanlığı devralmasından sonra Dışişleri Bakanlığı'na geçen Abdullah Gül, bölgede barış ve istikrarı geliştirmek amacıyla Suriye ve İran'la daha iyi ekonomik ve siyasi ilişkiler kurmanın önemini vurgularken,²⁵ Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen de sürekli olarak Türkiye'nin komşularıyla daha iyi ticari ilişkilere sahip olmasının önemini altını çiziyordu. Tüzmen, Irak, İran ve Suriye'yle ticari alışverişin Türkiye'nin toplam dış ticaretinin sadece % 8'ini oluşturmasından yakılarak, sık sık Ankara'nın yakın komşularıyla ekono-

²³ "MGK: Komşularla Barışı Ticaretle Geliştirelim", *Hürriyet*, 1 Şubat 2002.

²⁴ Suriye'yle ilişkileri izleme görevi Eylül 1995 tarihli hükümet içi bir tebliğle Türk Silahlı Kuvvetleri'ne verildiği için ordu zaten Türkiye-Suriye ilişkileri konusunda yakından ilgiliydi. Nitekim, Adana Mutabakatı'na giden süreci başlatan Genelkurmay Başkanı'nun Suriye sınırında verdiği bir beyanat olmuş; Mutabakat'ı ise Türkiye adına zamanın İkinci Ordu Komutanı General Aytaç Yalman imzalamıştı.

²⁵ "Suriye ve İran'la İşbirliği Yapacağız", *NTV*, 26 Nisan 2003.

mik ilişkilerini geliştirme kararlılığını dile getiriyordu.²⁶ Türkiye'nin güney komşularıyla ilişkilerindeki yeni yaklaşımın siyasi ve ekonomik boyutu arasındaki bağlantı, Mart 2003'te Ankara'da yapılan Türkiye-Suriye Güvenlik İşbirliği Toplantısı'na katılan Suriye Siyasi Güvenlik Dairesi Başkanı General Gazi Muhammed Kenan'la görüştüktan sonra İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu tarafından açık bir şekilde ifade edildi: "Ülkeler arasındaki siyasi diyalog ekonomik işbirliğinin gelişimi için de uygun araçları sağlar."²⁷

Türkiye-Irak İktisadi İlişkilerinin Siyasi Koşulları

Körfez Savaşı'nın ardından Irak'a uygulanan ambargodan dolayı Türkiye büyük kayba uğradı. Savaştan sonra bölgede ortaya çıkan siyasi belirsizlik sadece iki ülke arasındaki ticareti yavaşlatmakla kalmadı, aynı zamanda Türkiye'nin turizm sektörünü de etkiledi. Bunlara ilaveten, çeşitli dönemlerde Türkiye'ye geçen Iraklı mültecilerin masrafları ve Kerkük-Yumurtalık boru hattından petrol akışının durması nedeniyle Türkiye'nin uğradığı kayıplar da hesaba katılmalıdır. Bu durumun toplam etkisi Türkiye'nin, ekonomisi büyük ölçüde Irak'la ticarete dayanan Güneydoğu bölgesinde daha da fazla hissedildi. Bu çerçevede, BM ambargosunun sona erdirilmesi, Türkiye açısından sadece ekonomik değil, PKK'nın etkili olduğu bu bölge açısından siyasi öneme haiz bir sorun haline gelmişti. Nitekim, ambargonun devamından duyulan hayal kırıklığı arttıkça Türk liderler de eleştirilerini daha yüksek sesle dile getirmeye ve BM'nin Irak'a yönelik ambargosunun faydasını sorgulamaya başladılar. Böylece eski Cumhurbaşkanı Turgut Özal liderliğinde Türkiye, Körfez Savaşı'nda ABD'yi yakından desteklediyse de, savaşın bitişinden herhangi bir fayda sağlanamaması ve ABD'nin baskıları sonucu komşularıyla ilişkilerini düzeltme fırsatını kaçırmaması, Türkiye'nin politikalarının yavaş yavaş değiştirmesine neden oldu. Türkiye'nin ABD'yle yakın işbirliği beklenen yararı sağlamazken, ambargodan duyulan rahatsızlık artıp, ambargo artan bir şekilde Türkiye'nin çıkarlarına zarar vermeye başladığında, daha Aralık 1992 gibi erken bir tarihte Bülent Ecevit ikili ilişkileri geliştirme yollarını aramak için Bağdat'ta Iraklı liderlerle görüşmeler yapmıştı. Ankara'nın Nisan 1993'de Bağdat'la diplomatik ilişkilerini *chargé d'affaires* seviyesinde yeniden tesis etmesinin ardından iki ülke arasında resmi ve gayri-resmi düzeyde giderek artan sıklıkta çeşitli ziyaretler gerçekleştirildi.²⁸

Bu arada, dönemin Başbakanı Tansu Çiller Ekim 1993'te ABD'ye gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Irak'tan Türkiye'ye gelen petrol boru hatları-

²⁶ Örneğin bkz., "Tüzmen: Komşularla Ticareti % 30'a Çıkaracağız", NTV, 27 Ocak 2003.

²⁷ *Anadolu Ajansı*, 11 Mart 2003.

²⁸ Robert Olson, "The Kurdish Question and Turkey's Foreign Policy toward Syria, Iran, Russia and Iraq since the Gulf War", Robert Olson (der.), *The Kurdish Nationalist Movement in the 1990s*, Kentucky, University Press of Kentucky, 1996, s. 102.

nın açılması için ABD nezdinde girişimde bulunduktan sonra, 1993 sonu - 1994 başında Ankara'yla Bağdat arasında bu konuda doğrudan görüşmelere başlandı.²⁹ Türkiye'nin bu çabaları uluslararası alanda başarısız kalsa da, Ankara'nın Irak'la ticaret ilişkilerini normalleştirme girişimleri devam etti. 1995'in yaz aylarında bir grup Türk işadama iki taraftaki resmi yetkililerin de açık desteğiyle Irak'ı ziyaret etti. Ardından da, iki ülke arasındaki ticaretin kolaylaştırılması ve artırılması için alınması gereken önlemleri içeren resmi bir protokol imzalandı.³⁰ Her ne kadar, Türkiye'nin Irak hükümetince de kabul gören çabaları ABD'nin yaptırımlara yönelik tutumunu değiştirmeyi başaramamışsa da, Türkiye'nin şikayetleri ve girişimleri hiç değilse ambargonun yumuşatılmasında etkili oldu.³¹ BM yaptırımlarının genel çerçevesi büyük ölçüde aynı kaldıysa da, Kasım 1999'da İstanbul'da yapılan AGİT zirvesi sırasında Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in BM Genel Sekreteri Kofi Annan'la bir araya gelmesi, Bülent Ecevit'in aynı zirve sırasındaki çabaları,³² ayrıca Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Faruk Loğoğlu'nun BM yaptırımlarının durumunu görüşmek üzere Mayıs 2001'de Irak'a gitmesi³³ gibi adımlar BM Güvenlik Konseyi'nin SCR-1254 sayılı kararıyla Irak'ın petrol ihracat kotalarının kaldırılmasına önemli katkı sağladı.

Sonuç olarak Irak meselesinde Türkiye'nin politikaları ABD'den önemli ölçüde farklılaşmaya başlamıştı. Türkiye, Amerikan savaş uçaklarının Çekiç Güç çerçevesinde İncirlik hava üssünden kalkarak Irak'a operasyon düzenlemelerine izin vermeye devam ettiyse de, Türk liderler açıkça şüphelerini dile getirmeye başlamışlardı. Bu çerçevede, Türkiye'yle ABD arasında Irak rejimine karşı takınılacak tutuma yönelik ilginç bir *modus operandi* oluştu. Türkiye'nin ABD'nin öncülük ettiği yaptırımlara genel olarak uymasına karşılık, ABD de önemli miktarda petrolün Türk tankerleriyle Habur sınır kapısından Türkiye'ye kaçırılmasına göz yumdu.³⁴ Zaten BM yaptırımları Türk-Irak sınırındaki trafiği tamamen durdurmamıştı. Sınırlı miktarda gıda, ilaç ve inşaat malzemesinin ticareti BM kurallarına uygun olarak Irak'tan kamyonla petrol getirilmesi karşılığında devam etmişti.³⁵ Bu çerçevede, yasal olarak ve ambargoyu delegecek şekilde İran, Ürdün ve Türkiye'yle yapılan yakıt ticareti hem Irak halkının nefes almasına, hem de bu ülkelerle sınır

²⁹ Robert Olson, "The Kurdish Question and Geopolitic and Geostrategic Changes in the Middle East after the Gulf War", *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, Cilt 17, No 4, 1994, s. 49.

³⁰ Olson, "The Kurdish Question and Turkey's Foreign Policy", s. 103.

³¹ Irak Başbakan Yardımcısı ve Maliye Bakanı Hikmet Al Azawi Kasım 1999'da geldiği Ankara'da Türkiye'den Batılı liderleri ambargoya son vermeye ikna etmek için ülkesine kapsamlı destek vermesini istedi. Bkz., "Iraq Seeks Turkey's Help to End Embargo", *Turkish Daily News*, 8 Kasım 1999.

³² "Annan'a Güveniyoruz", *Akşam*, 23 Kasım 1999.

³³ "Turkey Tries to Find a Way Out of 'Sanction Crisis': Loğoğlu to Visit Iraq", *Turkish Daily News*, 30 Mayıs 2001.

³⁴ Nicole Pope, "Bridges to Baghdad", *Middle East International*, 27 Ekim 2000, s. 18.

³⁵ Hale, "Economic Issues in Turkish Foreign Policy", s. 31.

ticaretinin önemli ölçüde devam ettirilmesine olanak sağladı.³⁶ Sınır ticareti düzenlemesi kapsamında Irak'tan Türkiye'ye taşınan kayıtlı petrol sayesinde Türkiye yalnızca Aralık 1999'da 19 milyon Dolar kazanmıştı.³⁷ Yasa dışı olarak göz yumulan ticaret rakamları ise bunun çok daha üzerine çıkıyordu. Fakat yine de, sınır ötesi bu yasal ve yasal olmayan mal alış-verişi Türkiye'nin güneydoğusunda bölge halkına önemli bir iş olanağı sağlayan 40 binden fazla kamyonun boş kalarak çürümesini engellemeyemedi.³⁸

Türkiye bir yandan ambargonun kaldırılması için ABD'yi ikna etmeye çalışırken, diğer yandan ambargo kaldırılır kaldırılmaz Irak'la ilişkilerini geliştirebilmek için altyapı hazırlıkları yaparak, iki ülke arasındaki boru hattını hazırlıyordu.³⁹ Yaptırımların Aralık 1999'da yumuşatılmasının ardından bir Türk uçağı BM kontrolünde 9 Ekim 2000'de Bağdat'a tıbbi yardım götürdü. Bir kaç gün sonra da Türk doktorları ve ek tıbbi yardım Irak'a gönderildi. Uçuşlara BM Yaptırımlar Komitesi tarafından izin verilmiş olsa da, Türk basını hükümetin Bağdat'a büyükelçi göndererek Irak'la diplomatik ilişkileri üst seviyeye çıkarmak istemesini vurgulamaktaydı.⁴⁰ Zaten, hükümet açıklamasının zamanlaması da sadece Irak'la ilişkileri iyileştirmenin ötesinde bazı hedeflerin düşünüldüğüne işaret ediyordu. Türk hükümeti Bağdat'la diplomatik ve ekonomik ilişkilerini normalleştirmek için bir süreden beri girişimlerde bulunmuş ve büyükelçi atama kararını üç ay kadar önce almıştı. Fakat, ABD Temsilciler Meclisi'nde görüşülen Ermeni yanlısı karar tasarısıyla ilgili olarak Amerika'yla yaşanan gerilim Türkiye'nin Irak'a yönelik politikasındaki değişikliği hızlandırmıştı.⁴¹ Sonuçta, ambargonun hafifletilmesiyle Türkiye'nin Irak'a ihracatı 2000'in ilk 8 ayında %58 artarak, 246 milyon Dolar'a ulaştı. 1999'un ilk 8 ayında bu rakam 164 milyon Dolar'dı.⁴² Bazı aksiliklere rağmen, Irak ve Türkiye Nisan 2000'de ikili ticaretlerinde neredeyse 1991 Körfez Savaşı öncesi rakamlara ulaştılar. Bu ticaretin büyük bölümü BM kontrolündeki gıda-karşılığı-petrol anlaşması çerçevesinde gerçekleştirilmiş, fakat yasadışı sınır ticareti de devam etmiştir.⁴³

³⁶ Levent Gürses, "Irak Geri Dönüyor", *NTV-MSNBC*, 20 Ekim 2000.

³⁷ "Irak Motorininden Hazine'ye 10 Trilyon", *Akşam*, 16 Aralık 1999.

³⁸ Kemal Kirişçi, "Turkey and the Muslim Middle East", Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (der.), *Turkey's New World*, Washington, The Washington Institute for Near East Policy, 2000, s. 43-44.

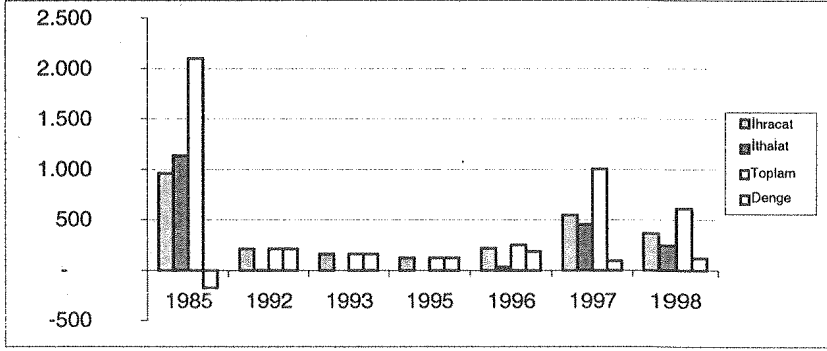
³⁹ Pope, "Bridges to Baghdad", s. 18.

⁴⁰ Sana Kamal ve Nicole Pope, "End of the Air Embargo?", *Middle East International*, 13 Ekim 2000, s. 17.

⁴¹ "Ankara Takes another Step Each Day in Relations with Iraq", *Turkish Daily News*, 17 Ekim 2000; Sami Kohen, "Irak Politikası Değişiyor", *Milliyet*, 12 Ekim 2000.

⁴² "Toskay: Irak Büyük Potansiyele Sahip", *NTV*, 31 Ekim 2000; "İhracatta Irak Umudu Yeşerdi", *Dünya*, 28 Ekim 2000.

⁴³ *Turkish Daily News*, 19 Nisan 2000.

Kaynak: Yazarlar tarafından "İhracatta Irak Umudu Yeşerdi", *Dünya*, 28 Ekim 2000'deki verilere dayanarak hazırlanmıştır.

Ticari ilişkileri geliştirmek için Türkiye ayrıca Irak'ın Türk işadamlarına olan borç sorununu çözmek için de önemli çaba gösterdi. Türkiye'yle Irak arasında Mayıs 1999'da üzerinde anlaşılan borç ödeme planı çerçevesinde Irak'ın 49 Türk şirketine olan 81 milyon Dolar'lık borcunu telafi edebilmek için Irak'tan Türkiye'ye 1 Haziran 1999'da ham petrol pompalanmaya başlandı.⁴⁴ Bu sorunun çözümü Türk şirketlerini rahatlatarak, Iraklı işadamlarıyla yeni iş bağlantıları yapılmasını teşvik etti. Sonuç olarak, Şubat 2000'de Bağdat'ta yapılan Türk-İrak Karma Ekonomik Komisyonu'nu toplantısına 90 Türk şirketi ve 1000 işadamı katıldı ve toplantı sırasında 220 milyon Dolar'lık sözleşme imzalandı.⁴⁵ Ekim 2000'de ise bu sefer Devlet Bakanı Tunca Toskay'ın da katıldığı 33. Uluslararası Bağdat Sergisi'nde de Türkiye 96 şirketle temsil edildi.⁴⁶ Irak Petrol Bakanı Amr Rashid Ağustos 2001'de Karma Ekonomik Komisyon toplantısı dolayısıyla Ankara'yı ziyaret etti ve Türk işadamlarıyla görüştü.⁴⁷ Hemen ardından da Dış Ticaret Müsteşarı Kürşad Tüzmen çeşitli şirketlerden 200 kadar temsilcinin katılımıyla Eylül 2001'de Irak'a giderek Türk firmaları için yeni iş bağlantıları kurmaya çalıştı.⁴⁸

Türkiye'nin Irak'ta ambargo sonrası dönemi değerlendirme çabaları petrol ve doğal gaz sektörlerine de yayılmıştı. Bir yandan Türkiye'yle Irak arasında doğal gaz boru hattı inşası için görüşmeler başlarken, diğer yandan TPAO, BOTAŞ ve Tekfen ambargonun sona ermesinin hemen ardından çeşitli doğalgaz projeleri başlatabilmek amacıyla Iraklı yetkililerle temaslarda bulundular.⁴⁹ Son olarak, Irak Petrol Bakanı Amr Rashid Temmuz 2001'de yaptığı açıklamada Irak'a yönelik BM ambargosu kalkar kalkmaz Irak'ın Türkiye'nin güney bölgelerine doğalgaz göndermeyi ve bunun için bir boru

⁴⁴ *Turkish Daily News*, 25 Mayıs 1999.

⁴⁵ "İhracatçılar Hazır Olun! Komşu Ticareti Gelişecek", *Dünya (İhracat Dünyası)*, 31 Mart 2000.

⁴⁶ "Toskay: Irak Büyük Potansiyele Sahip", *NTV*, 31 Ekim 2000.

⁴⁷ "İrak Umutları Yeniden Yeşeriyor", *Para*, No. 361, Ağustos 2001, s. 28.

⁴⁸ "İrak'a Tren Seferleri Başlıyor", *Hürriyet*, 2 Eylül 2001.

⁴⁹ "İrak Doğal Gazı Türkler Tarafından İşletilecek", *Akşam*, 3 Mart 1999.

hattı inşa etmeyi kabul ettiğini teyit etti.⁵⁰ Enerji alanında olumlu bir başka gelişme de Türk Petrolleri Uluslararası Şirketi'nin (TPIC) Kuzey Irak'ta 20 petrol kuyusu açmak ve işletmek için yapılan ihaleyi kazanması ve Kasım 2000'de Irak hükümetiyle anlaşma imzalamasıydı.⁵¹

Türkiye ayrıca iki ülke arasında normal ticaret ilişkilerinin geliştirilebilmesi için gerekli altyapıyı hazırladı. Devlet Bakanı Tunca Toskay'ın Ekim 2000'deki Irak ziyareti sırasında 20 yıldır kapalı olan Türkiye-Bağdat demiryolu hattının yeniden açılması için anlaşma imzalanmasının ardından Bağdat demiryolu 2000'in sonuna doğru mal ve yolcu taşımacılığına açıldı.⁵² Toskay'ın Iraklı yetkililerle görüşmeleri sırasında ticaretin yoğunluğundan dolayı Habur'un 10 km. kadar güneyinde ikinci bir sınır kapısının açılması planı da ele alınmış,⁵³ yeni kapının açılmasıyla Türkiye'nin Irak'a yönelik ihracatının artması ve Türkiye'nin Irak'a en fazla mal ihraç eden üç ülke arasına girmesi planlanmıştı.⁵⁴

Türk-Irak ilişkileri son hızla gelişir ve Türk karar vericilerle işadamları ambargonun kalkmasını beklerken, 11 Eylül saldırıları ile ardından gelen ABD'nin Irak'a müdahalesi Türkiye'nin Irak'la siyasi ve dolayısıyla ekonomik ilişkilerini daha da karmaşık hale getirdi ve bu durum hem karar vericilerde, hem Türk iş dünyasında, hem de kamuoyunda rahatsızlığa neden oldu.⁵⁵ 11 Eylül'de Washington'a ve New York'a düzenlenen saldırılardan sonra Türkiye'nin Irak'la ilişkilerinin aynı olamayacağına dair ilk işaretler hemen alınmaya başlandı ve 50.285 kamyon ve 16.000 tanker gücüne ulaşan Irak'la sınır ticareti 18 Eylül 2001'de tamamen durdu.⁵⁶ Bu ülkeyle ticari ilişkilerin Türkiye için önemine işaret edecek şekilde, Türkiye'nin en önemli müttefiki ABD'nin 2003'ün ilk aylarında Irak'a müdahale düzenleme olasılığından söz edilmeye başlandığı dönemde bile, hükümet Irak'la ilişkileri geliştirme çabalarına devam etti. Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen Ocak ortasında 350 Türk işadamıyla birlikte Bağdat'ı ziyaret etti.⁵⁷ Bu girişim, Türkiye'nin ABD'nin yaklaşan Irak operasyonuna karşı güçlü muhalefetinin ilk işaretlerinden biriydi. TBMM'nin ABD'nin Irak'a Türk topraklarından saldırmasına imkan sağlayacak tasarımı 1 Mart 2003'te reddetmesiyle Türk-Amerikan ilişkileri dibe vurmuş olsa da, Amerikan operasyonu sonrasında kısa bir süre düşüş yaşayan Türk-Irak ticaret rakamları yine artmaya devam etti. Üstelik bu durumun, Irak'ta devam eden siyasi kaosun Türk firmaları-

⁵⁰ "Irak'la Boru Hattı Anlaşması", *Milliyet*, 31 Temmuz 2001.

⁵¹ *Cumhuriyet*, 15 Kasım 2000.

⁵² *Cumhuriyet*, 12 Ekim 2000 ve *Milliyet*, 31 Ekim 2000.

⁵³ "Irak'la Ticari Bağlantılar Geliştiriliyor", *NTV*, 29 Ekim 2000.

⁵⁴ "Müştaşer Tüzmen'in Irak Pazarı Beyanattı", *Sabah*, 6 Kasım 2000.

⁵⁵ "Yılmaz: Irak'ın Toprak Bütünlüğü Korunmalı", *Türkiye*, 14 Mart 2002.

⁵⁶ Nazlı Ilıcak, "Yanlış Yapma Sonra Yanarsın", *Yeni Safak*, 9 Mayıs 2002.

⁵⁷ "Tüzmen'in Bağdat Çıkarmasına ilgi Yoğun", *NTV*, 8 Ocak 2003.

nın ülkedeki çalışmalarını önemli ölçüde kısıtladığı bir dönemde meydana gelmesi, Türk işadamlarının bu ülkede sağladığı bağlantıların önemine işaret etmektedir.

Öte yandan, BM Güvenlik Konseyi'nin 22 Mayıs 2003 tarih ve 1483 nolu kararına uygun olarak BM'nin Öncelikli Mallar Listesi'ne dahil olarak imzalanan 850 milyon Dolar'lık sözleşmeden 756 milyon Dolar'ı Türk firmaları tarafından gerçekleştirildi.⁵⁸ Türk-İrak ticari ilişkileri için başka bir önemli adım Ağustos 2003'te Kerkük-Yumurtalık boru hattından petrol akmaya başlamasıydı.⁵⁹ 20 Kasım 2003'te Irak geçici hükümeti lideri Celal Talabani'nin Ankara'yı ziyareti sırasında konuşan Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen, hem Irak hükümetinin PKK'ya karşı işbirliğinin öneminden hem de Türkiye'nin Irak'ın altyapısını yeniden inşa etmeye istekli olduğundan bahsetti. Talabani ise cevap olarak Irak geçici hükümetinin ülkede hiçbir terörist faaliyete izin vermeyeceğini belirterek, Türk kamyon şoförlerinin ve işadamlarının güvenliğini sağlama sözü verdi. Ziyaret sırasında ayrıca yeni bir sınır kapısının daha açılması konusunda anlaşmaya varıldı.⁶⁰ Son olarak, iki ülke arasında Aralık 2003'te imzalanan bir protokolle ikinci bir sınır kapısının açılmasıyla ilgili görüşmelere başlanmasına, sınır kapılarındaki sorunları çözmek için haftada bir kez düzenli toplantılar yapılmasına, iki ülkenin sınır yetkilileri arasında kırmızı bir telefon hattı kurulmasına, sınır kapılarındaki yetkililerin ve sınırdan geçen kamyonların sayısının arttırılmasına, Nusaybin-Kamışlı-Musul demiryolunun tam kullanıma açılmasına ve Nisan 2004'de Ankara'da Türk-İrak Karma Ekonomik Komisyonu toplantısının düzenlenmesine karar verildi.⁶¹

Türkiye-İran İktisadi İlişkilerinin Siyasi Şartları

Daha önce de belirtildiği gibi Türkiye'yle İran arasındaki ticaret, İran-İrak Savaşı sırasında her iki ülkenin de ithalat ihtiyaçlarını karşılamak için Türkiye'ye yönelmesiyle zirve noktasına ulaşmıştı. Türkiye'nin yakınlığı, mallarının satılması ve naklini hem daha kolay hem de daha hızlı kılıyordu. 1983'e gelindiğinde Türkiye'nin İran'a ihracatı Şah döneminin son yılına oranla 25 kat artarak rekor seviyeye ulaşmakla kalmamış, aynı zamanda İran Türkiye'nin en önemli ticari ortaklarından biri haline gelmişti.⁶² Dolayısıyla ABD, rehine krizinin sonucu olarak İran'ın mal varlığını dondurup, İran İslam Cumhuriyeti'ne ticaret ambargosu uyguladığında, Türkiye yaptı-

⁵⁸ "İrak'ın Yeniden Yapılandırılması", *DEİK*, <http://www.deik.org.tr> (Erişim tarihi: Aralık 2003).

⁵⁹ "DTM: Irak'a İhracat Sürecektir", *NTV*, 31 Mart 2003; "Kerkük-Yumurtalık'tan Sevkiyat Başladı", *NTV*, 13 Ağustos 2003.

⁶⁰ "Tüzmen, Terör Örgütlerinin Bu Bölgede Barınmalarını Önlenmeli", *Zaman*, 19 Kasım 2003.

⁶¹ "İrak'ın Yeniden Yapılandırılması", *DEİK*, <http://www.deik.org.tr> (Erişim tarihi: Aralık 2003).

⁶² Henri Barkey, "The Silent Victor: Turkey's Role in the Gulf War", Efraim Karsh (der.), *The Iran-Iraq War: Impact and Implications*, Londra, MacMillan, 1989, s. 133-135.

rımları desteklemeyi reddetmiş ve İran'la kârlı ticari ilişkilerini daha da genişletmişti.⁶³

Fakat, Türkiye'nin İran-İrak Savaşı'ndan başlangıçta elde ettiği ticari ve mali avantajlar aynı kalmamış ve savaş sırasında döviz rezervleri tükenen iki ülke ithalatlarını azaltmak zorunda kalınca yavaşça azalmıştı.⁶⁴ 1985'ten sonra petrol fiyatlarının düşmesi de bu azalmada rol oynamıştı. Her iki ülke de dünyada petrol fiyatlarının düşmesinden dolayı bütçelerinin önemli bir kısmını kaybetmişler ve Türkiye dahil dışarıdan yaptıkları ithalata azaltmak zorunda kalmışlardı. Ayrıca, iki ülke Ağustos 1988'de nihai ateşkes üzerinde anlaşmaya vardıldıktan sonra İran, giderek geleneksel ticaret yollarını canlandırarak, eski uygulamalarına geri dönmüştü. Bu çerçevede, Türk-İran ticareti de azalmış, 1985'de 1.078 milyon Dolarlık ihracat ve 1.264 milyon Dolarlık ithalat rakamından, 1992'de sırasıyla 455.200 ve 364.800 Dolara gerilemişti.

Bunun yanı sıra, 1991 sonrasında eski Sovyet toprakları olan Orta Asya ve Kafkasya'da Türkiye'yle İran arasında yaşanan kısa rekabet iki ülke arasındaki ticari ilişkileri de etkiledi. Yeni devletlere kalkınma modeli olarak "Türk" ve "İran" modellerini sunma çabası, bunun yanında algılanan zıt stratejik çıkarlarla birlikte kaçınılmaz olarak Tahran'la Ankara arasında bir rekabet ortamı doğurdu. Fakat, iki ülkenin de Orta Asya ve Kafkasya'da etki sahası oluşturmak için yeterli siyasi ve ekonomik güce sahip olmadığına anlaşılmasıyla, 1995'den itibaren Türkiye ve İran, ikili ekonomik ilişkilerini geliştirmeye yoğunlaşabildiler.

Humeyni'nin Haziran 1989'da ölümünün ardından İran'da devrim söyleminin yumuşaması da her iki ülkeye birbirleriyle ilişkilerinde daha pragmatik bir yaklaşım sergilemelerine imkan tanıdı. 1997'de Muhammed Hatemi'nin İran Cumhurbaşkanı olarak seçilmesi ve 2001'de ikinci kez seçimleri kazanması, Abdullah Öcalan'ın 1999'da yakalanması ve Türk Hizbullah'ının 2000'de Türk güvenlik güçleri tarafından yok edilmesi, Türkiye'yle İran arasındaki ikili siyasi ilişkileri canlandırmanın önündeki engelleri kaldıran olumlu gelişmeler arasındadır.

İki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin sonunda doğru yönde ilerlediğine dair işaretlerden biri, uzun bir tereddüt ve kararsızlıktan sonra Türkiye'nin doğu bölgelerindeki ihtiyacı karşılayabilmek için İran'dan doğalgaz almayı kabul etmesiydi. Uzun müzakerelerden sonra 228 milyar metreküplük, 23 milyar Dolar değerindeki İran gazının 25 yıl süreyle alınmasına yönelik an-

⁶³ Michael Bishku, "Turkey and its Middle Eastern Neighbors since 1945", *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, Cilt 15, No 3, İlkbahar 1992, s. 68.

⁶⁴ Ibid.

laşma Başbakan Necmettin Erbakan tarafından Ağustos 1996'da imzalandı.⁶⁵ Ne var ki anlaşma, ABD Başkanı Clinton'un İran-Libya Yaptırım Kanunu'nu (*Iran-Libya Sanctions Act - ILSA*) Ağustos 1996'da onaylamasından sadece birkaç gün sonra imzalanmıştı. İran-Libya Yaptırım Kanunu, Libya ve İran'la iş yapan uluslararası şirketlere yaptırımlar uygulanmasını öngörmektedir. Washington'un memnuniyetsizliğine ve aktif olarak karşı çıkmasına rağmen, Türkiye ısrarla ILSA'nın İran'la ("yatırım"dan farklı olarak) ticaret yapılmasına izin verdiğinde ısrar etmiştir. Türkiye ayrıca, Türk-İran gaz anlaşmasını yeni kanunun kabulünden önce Mayıs 1995'te teati edildiği için bu anlaşmanın yaptırımlardan muaf olması gerektiğini ileri sürdü.⁶⁶

İran Cumhurbaşkanı Rafsanjani'nin 1996'da Ankara'yı ziyareti sırasında Türkiye'nin hem enerji alanında hem de güvenlik ve savunma alanında işbirliğinde ısrar etmesi üzerine, Clinton yönetimi Türkiye'nin İran'la ilişkilerini geliştirmesinden duyduğu memnuniyetsizliği belirterek, iki ülke arasındaki savunma işbirliğini ABD'nin hoş karşılamayacağı mesajını iletti.⁶⁷ Buna ek olarak, Washington, bir NATO müttefiki olan Türkiye'nin kitle imha silahları geliştiren bir ülkeyle askeri ilişkilerini geliştirmeye çalışmasının alışılmadık bir durum olduğunu ifade ederek, Ankara'dan Tahran'la bu şekilde bir ilişki geliştirmeyi durdurmasını istedi.⁶⁸ Türkiye sonunda Türk-İran gaz ticaretine yönelik Amerikan muhalefetini aşmayı başardı ve 30 Temmuz 2001'den itibaren İran'dan doğal gaz almayı kabul etti.⁶⁹ İran tarafından inşa edilen ölçüm merkezinin inşasının kalitesiyle ilgili anlaşmazlıklara ve gerilime rağmen, İran doğal gazının Türkiye'ye pompalanması 11 Aralık 2001'de başladı. Bu durum iki ülke arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilerde yeni bir dönemin başladığına işaret ediyordu.⁷⁰

Türkiye'yle İran arasındaki siyasi ilişkilerin yumuşamasını ve gaz anlaşmasını takiben ekonomik alanda başka yeni gelişmeler de oldu. İlk olarak, Dış Ticaret Müsteşarı Kürşad Tüzmen beraberindeki 120 işadamlıyla birlikte Mayıs 2000'de İran'ı ziyaret etti. Tüzmen'in İranlı yetkililerle görüşmeleri sırasında Türk-İran İş konseyi'nin kurulmasından, yılda 1.5 milyar Dolar vergi kaybına neden olan yasadışı petrol geçişinin durdurulmasına ve İranlı yetkililerin Ekonomik İşbirliği Örgütü'nü (ECO) ortak pazara dönüştürme önerisine kadar çeşitli konular ele alındı.⁷¹ 6 Kasım 2001'de kurulan

⁶⁵ Sabri Sayarı, "Turkey and the Middle East", *Journal of Palestinian Studies*, Cilt 26, No 3, İlkbahar 1997, s. 52.

⁶⁶ Hillary Mann, "Iran Sanctions Violations- The Challenge for Washington", *PolicyWatch*, No 245, 5 Mayıs 1997.

⁶⁷ Alan Makovsky, "Erbakan on the Ropes", *PolicyWatch*, No 239, 12 Mart 1997.

⁶⁸ Uğur Akıncı, "US Frowns upon Rafsanjani's Visit to Turkey", *Turkish Daily News*, 23 Aralık 1996.

⁶⁹ *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 2000.

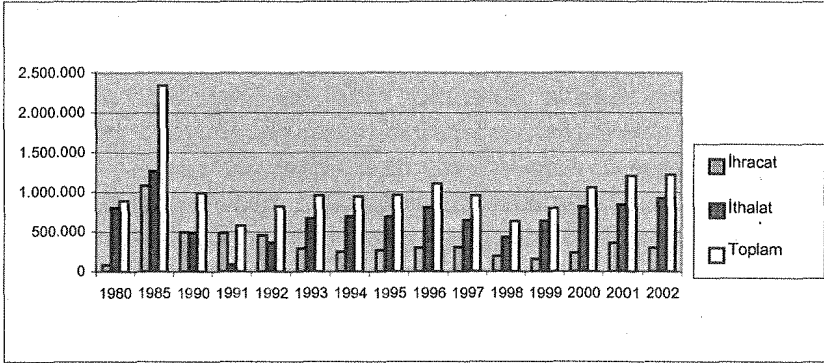
⁷⁰ "İran Doğalgazı Devrede", *Milliyet*, 11 Aralık 2001.

⁷¹ "İran ile Sıcak İlişkiler", *NTV*, 31 Mayıs 2000.

Türk-İran İş Konseyi, ilk toplantısını Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Haziran 2002'deki ziyareti sırasında Tahran'da gerçekleştirdi.⁷² Ardından, Haziran 2003'te İstanbul'da gerçekleştirilen ikinci toplantı sırasında "İran haftası" düzenlendi.⁷³ Daha sonra, Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen Ekim 2003'te beraberindeki 300 kişilik işadamı heyetiyle Tahran'ı ziyaret etti ve İranlı işadamlarıyla yapılan görüşmelerde 200 milyon Dolar'lık sözleşme imzalandı. Görüşme sırasında İran 2004'den itibaren 5 yıl içerisinde Türk mallarına uyguladığı gümrük ve vergileri % 4 civarına indirmeyi taahhüt etti. Taraflar ayrıca yeni sınır ticaret merkezleri kurma konusunda anlaşmalar.⁷⁴

Bu arada, İran'dan Türkiye'ye nakledilen doğal gazın kalitesi ve fiyatıyla ilgili tartışmalar 2002-2003 boyunca devam etti. AKP hükümeti daha önce imzalanan antlaşmayı yeniden müzakere etmek isteyerek, doğal gaz fiyatının düşürülmesini görüşmek amacıyla Aralık 2003'te bir heyeti Tahran'a gönderdi.⁷⁵ İran, başlangıçta fiyatı yeniden müzakere etmeyi reddettiyse de, Türkiye'nin gaz almaktan tamamen vazgeçeceğini duyurması üzerine fiyatı düşürmeyi kabul ederek anlaşmanın sürmesini sağladı.

Grafik 2: Türkiye-İran Ticaret İlişkileri (Bin ABD \$)

Kaynak: Yazarlar tarafından şu kaynaklardaki veriler esas alınarak hazırlanmıştır: 'Türkiye ile İran Ortak Ticaret ve Yatırım Arayışında', *Dünya (İhracat Dünyası Eki)*, 28 Nisan 2000; İstanbul Ticaret Odası, *İran Ülke Etüdü*, 2001; ve DEİK, *İran Ekonomisi ve Türkiye İlişkileri*, Temmuz 2003, <http://www.deik.org.tr>.

İki ülke arasında hâlâ çözülememiş sorunlar olmasına rağmen, son gelişmeler Tahran ve Ankara'nın ikili ilişkilerini geliştirmek için uğraştıklarını göstermektedir. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Haziran 2003 ortalarında Tahran'ı ziyareti tarafların oturup sorunlarını konuşabildiğini gös-

⁷² "İran Ekonomisi ve Türkiye İlişkileri", *DEİK*; <http://www.deik.org.tr> (Erişim tarihi: Temmuz 2003).

⁷³ "300 İranlı İşadamı Türkiye'ye Gelecek...", *Milliyet*, 20 Haziran 2003.

⁷⁴ "Tüzmen: İran Gezisinde 200 Milyon Dolarlık Yeni Kontrat İmzalandı", *Milliyet*, 3 Ekim 2003.

⁷⁵ "İran, İndirim Pazarlığı Başladığı Gün Gazı Kesti", *Milliyet*, 21 Aralık 2003; "İran, Türkiye'ye Doğalgaz Akışını Kesti...", *Milliyet*, 18 Aralık 2003; "İran: Doğalgaz Anlaşmasını Yeniden Görüşmeyeceğiz", *Milliyet*, 25 Ekim 2003.

terdi.⁷⁶ Grafik 2, iki ülke arasındaki ticaret seviyesinin İran'ın dünyaya çıkış kapısı ve temel mal kaynağı olarak çaresizce Türkiye'ye döndüğü 1980'lerin ortasındaki başarıları yakalayamadığını göstermektedir. Fakat, 1999-2000'deki artan eğilim de, siyasi ilişkiler iyi oldukça ikili ticari temasları geliştirmenin mümkün olduğunu göstermektedir.

Siyasi Gerilimler ve Türkiye-Suriye İktisadi İlişkileri

Türkiye ile Suriye arasındaki siyasi sorunlar geçmişte iki ülkenin ticari ilişkilerini de kötü yönde etkilemişti. 1947-1987 arasında çeşitli alanlarda altı işbirliği anlaşması imzalanmış olsalar da, Suriye'nin PKK'ya desteği nedeniyle son anda savaşın kenarından dönüldükten sonra iki ülke arasında Adana Mutabakatı imzalanana kadar siyasi ilişkilerdeki gerilim, ekonomik ilişkileri de 1998'e kadar önemli ölçüde sınırlamıştı. Abdullah Öcalan'ın Suriye'den sınır dışı edilmesi iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmenin yolunu açmışsa da, asıl dönüm noktasını Adana Mutabakatı oluşturmuştur. Mutabakatın imzalanmasının ardından iki ülke arasındaki siyasi atmosfer gelişmeye başlamış ve ikili ilişkileri güçlendirmek için önemli adımlar atılmıştır. Mutabakat kapsamında bir denetim sistemi geliştirilmiş, iki ülkenin güvenlik yetkilileri düzenli olarak bir araya gelmeye başlamış ve iki Türk güvenlik uzmanı Şam'a tayin edilmiştir.⁷⁷

Babası Hafız Esad'ın ölümünün ardından Başar Esad'ın Suriye Cumhurbaşkanlığına getirilmesi ve Türkiye'ye olumlu sinyaller vermesi ilişkilerin daha da gelişmesinin önünü açtı. İkili ilişkilerdeki siyasi atmosferin iyileşmesinin etkileri de kısa süre içinde iki ülke arasındaki iktisadi ilişkilerin yapısı ve artan ticaret hacminde görüldü. 1999'da 539.2 milyon Dolar olan iki ülke ticaret hacmi, 2000'de 724.7 milyon Dolar'a çıktı ve böylece Türkiye Suriye'nin dördüncü büyük ticaret ortağı haline geldi.⁷⁸ Aynı dönemde, ticaretin artmasını kolaylaştırmak için Temmuz 1999'da demiryolları ile denizyolu ve havayolu taşımacılığının ortak geliştirilmesi için ikili işbirliği öngören ulaşım alanında bir Türk-Suriye işbirliği protokolü imzalanarak yürürlüğe sokuldu.⁷⁹

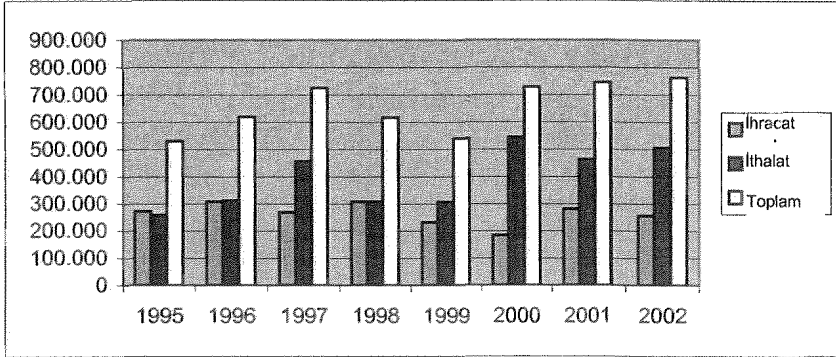
⁷⁶ "Sezer Önümüzdeki Hafta İran'a Gidiyor", *NTV*, 14 Haziran 2002.

⁷⁷ Alan Makovsky, "Ecevit's Turkey: Foreign and Domestic Prospects", *PolicyWatch*, No 398, 16 Temmuz 1999.

⁷⁸ Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi'nin (DEİK) verileri; "Suriye ile Ticari İlişkiler Isınıyor", *NTV*, 15 Haziran 2001; "Türkiye-Suriye Ticari İlişkileri Isınıyor", *NTV*, 20 Haziran 2001; ve İstanbul Ticaret Odası, *Suriye Ülke Etüdü*, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2000.

⁷⁹ *Anadolu Ajansı*, 12 Temmuz 1999.

Grafik 3: Türkiye-Suriye Ticareti (Bin ABD \$)

Kaynak: Yazarlar tarafından şu kaynaklardaki veriler esas alınarak hazırlanmıştır: İstanbul Ticaret Odası, *Suriye Ülke Etüdü*, Yayın No. 2000-30 (İstanbul: İTO, 2000), s. 77; ve T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, *Suriye Arap Cumhuriyeti Profili*, 2002; DEİK, *Suriye Ekonomisi ve Türkiye-Suriye Ekonomik ve Ticari İlişkileri*, Mart 2003; <http://www.deik.org.tr>.

Suriye Başbakanı Yardımcısı Salim Yasin'in bir heyetle birlikte 1998'de Türkiye'yi ziyaret etmesinin ardından,⁸⁰ iki ülke, 1988'den beri çalışmayan Karma Ekonomik Komisyon'u yeniden canlandırmaya karar verdi. Karma Ekonomik Komisyon'un Mayıs 2000'de Şam'da düzenlenen toplantısı sırasında bir mutabakat belgesi imzalanarak, iki ülke arasında 1974'de imzalanan ticaret anlaşmasına uygun olarak Suriyeli ve Türk işadamlarının görüş alışverişinde bulunabilmeleri için özel bir konsey kurulması, iki ülkenin ticaret odaları arasındaki ilişkilerin ve temasların artırılması ile karşılıklı yatırımların korunması ve çifte vergilendirmenin önlemesiyle ilgili anlaşmaların imzalanması karara bağlandı.⁸¹ Ziyaret sırasında 100 Türk şirketini temsil eden işadamları Suriyeli meslektaşlarıyla 400 milyon Dolar'lık sözleşme imzaladılar. Ziyaretin sonunda da hem Türk ürünlerini Suriyeli işadamlarına tanıtmak hem de Türkiye'nin Suriye aracılığıyla ihracatını arttırabilmesi için Türk mallarını Körfez ülkelerinde tanıtılabilmek amacıyla 8 Mayıs 2000'de Şam'da Türk İhracat Ürünleri Fuarı (*Made in Turkey 2000*) açıldı.⁸² Bu arada, 1993'ten beri işlemeyen Türkiye-Suriye tren bağlantısının 2001 başlarında yeniden açılması da iki ülke arasındaki ticareti daha da kolaylaştırdı.⁸³

Karma Ekonomik Komisyon toplantısının ardından Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi (DEİK) Suriye'yle ortak iş konseyi kurulması için çalışmaya başladı ve Türk-Suriye İş Konseyi'nin ilk toplantısı Haziran 2001'de İstanbul'da gerçekleştirildi. Toplantıda Devlet Bakanı Recep Önal ve Suriye Eko-

⁸⁰ *Dünya (İhracat Dünyası)*, 3 Mart 2000.

⁸¹ "KEK protokolüne imza", *NTV*, 10 Mayıs 2000.

⁸² "Suriye Beyaz Sayfa Açtı", *Dünya (İhracat Dünyası)*, 26 Mayıs 2000.

⁸³ "İran ve Suriye'ye Tren Seferleri", *NTV*, 13 Şubat 2001.

nomi ve Dış Ticaret Bakanı Al İmadi İş Konseyi Kurucu Anlaşması'nı imzaladılar.⁸⁴ Suriyeli bakan Türkiye'yi ziyareti sırasında hükümetinin Türkiye'yle en üst düzey işbirliğine ulaşma isteğini vurgularken, aynı geziye katılan Şam Ticaret Odası Başkanı Rateb Shallah'ın Türkiye'nin, Suriyeli şirketlerle ortak yatırımlar yaparak ve ürünlerini diğer Arap ülkelerine sıfır gümrükle göndererek Suriye'nin komşularıyla yapmış olduğu serbest ticaret anlaşmalarından yararlanabileceğini belirtmesi iki ülke arasında artan işbirliğinin geldiği noktaya işaret etti.⁸⁵

Suriye'nin ekonomide yeni yapısal reformlar ile sanayi, petrol-doğal kaynaklar ile tarım ve turizm alanlarında yeni yatırım projeleri başlatma kararı da Türk firmaları için yeni fırsatlar sağladı. Bu çerçevede, Kasım 2000'de İskenderun'dan bir Türk işadamı heyeti Şam ve Halep'i ziyaret ederek, Suriyeli meslektaşlarına Türk şirketlerini tanıttılar. Ardından, Suriye Büyükelçisi Muhammed Said Al Bunni, Aralık 2000'de hükümeti adına yaptığı açıklamada Türk şirketlerini Suriye hükümeti tarafından tasarlanan yeni projelere sermaye katılımında bulunmaya davet etti.⁸⁶ Büyükelçi 2001 Mayıs'ı sonuna doğru da hükümetinin Türk şirketlerinin yeni projelere katılımını görmek istediğini tekrar ederek, Türk şirketleri için işlemleri kolaylaştırmak amacıyla Suriye'nin iki ülke arasında vizenin kaldırılması için gerekli hazırlıklara başladığını duyurdu. Al Bunni ayrıca iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin 400 milyon Dolar'dan 2001'de 1 milyar Dolar'a çıktığının altını çizerek, iki ülkenin ticaretlerini daha da arttırma potansiyeli olduğunu vurguladı.⁸⁷

Suriye ayrıca Mısır doğalgazının Türkiye'ye taşınması için Ürdün ve Mısır'la anlaşmalar imzalayarak, Suriye Enerji Bakanı aracılığıyla bu anlaşmaları resmen Türkiye'ye sundu. Ayrıca, Suriye tarafından Türkiye'ye Suriye doğalgazının doğu Avrupa ülkelerine taşınması için de bir proje önerisinde bulunuldu. Suriye'nin sahip olduğu 225 milyar metreküplük doğal gaz rezervlerinin Türkiye'nin Antep-GAP ve Adana-İskenderun bölgelerinden sadece 250-300 kilometre uzakta bulunmaları da bir başka olası işbirliği alanına işaret ediyor: Suriye rezervlerini Türkiye'nin güneydoğusuna taşıyacak bir doğalgaz boru hattının inşası bölgenin ihtiyaçlarının karşılanması için verimli bir yol olabilir.⁸⁸ Nitekim, Suriye'nin Ankara Büyükelçisi Mayıs 2001'de bir açıklama yaparak, Türkiye'den BOTAS'la Suriye'den Enerji Bakanlığı'nun petrol ve doğalgaz araştırmasında işbirliği yapabileceğini açıkla-

⁸⁴ "Suriye ile Ticari İlişkiler Isınıyor", NTV, 15 Haziran 2001.

⁸⁵ "Türkiye-Suriye Ticari İlişkileri Isınıyor", NTV, 20 Haziran 2001.

⁸⁶ "Suriye'de Yapısal Reformlar Başladı, Projeler Görücüye Çıktı", *Dünya (İhracat Dünyası)*, 22 Aralık 2000.

⁸⁷ "Girişimcilere Suriye Fırsatı", *Dünya*, 2 Mayıs 2001.

⁸⁸ "Türkiye-Suriye Ticaret İlişkileri", Türkiye'nin Şam Büyükelçiliği tarafından hazırlanan rapor, Aralık 1996.

dı. Planlanan projeye göre Suriye doğalgazı önce Türkiye'ye gelecek, buradan Avrupa pazarlarına taşınacak. Öte yandan, Ürdün yoluyla Mısır'dan gelen doğalgaz boru hattı da Suriye'den gelen boru hattıyla birleştirilerek Türkiye'ye ulaştırılacak. Büyükelçi ayrıca Suriye'nin Mısır, Lübnan, Ürdün, Suriye, Türkiye ve Irak arasındaki elektrik şebekelerinin birleştirilmesine yönelik plan ve girişimlerinden de bahsetti.⁸⁹

Bu arada, Türkiye Şam'ın Hatay'la ilgili iddialarından vazgeçmesi de dahil çeşitli talepler için "Prensipler Bildirgesi"ni ilan ederek siyasi ilişkileri daha da geliştirmeye çalışıyordu. Fakat Suriye, önce iyi ilişkiler kurmayı, daha sonra önemli siyasi sorunları zamanla çözmeyi tercih ettiğini belirterek bildirgeyi imzalamakta tereddüt ettiğinde, Türkiye'nin bu yaklaşımı da kabul edilebilir bulduğu görüldü.⁹⁰ Nitekim, Suriye Genelkurmay Başkanı General Hassan Turkmani'nin Haziran 2002'de Ankara'yı ziyaret etmesi ve askeri eğitim ve işbirliği çerçeve anlaşmasının imzalanması ikili ilişkilerin ne kadar ileri gidebileceğini gösterdi. Bu anlaşmaya göre Suriyeli subaylar Türk Silahlı Kuvvetleri'nin askeri eğitim kurumlarından yararlanabileceklerdi.⁹¹

Bu arada ABD'nin Irak'ı işgalinin yaklaştığı dönemde Türkiye ve Suriye yetkilileri bir araya gelerek bu savaşı önlemenin bir yolunu bulmaya çalıştılar. Bu çerçevede, dönemin Başbakanı ve şu anki Dışişleri Bakanı Abdullah Gül Ortadoğu turu kapsamında Suriyeli liderlerle bölgedeki gelişmeleri değerlendirmek için 4 Ocak 2003'te Şam'a gitti.⁹² Gül'ün ziyaretinden birkaç hafta sonra da Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen 31 Ocak 2003'te Şam'ı ziyaret etti ve Suriye'yle serbest ticaret bölgesi kurulması olasılığından bahsetti.⁹³ Tüzmen'in Bağdat'a gerçekleştirdiği benzer bir ziyaretten sonra Şam'a gitmesi, Ankara'yla bölge ülkelerinin başkentleri arasında yaşanan diplomasinin yoğunluğuna ve bölgede savaşı önlemek için Ankara'nın giriştiği son dakika çabalarına işaret etmekteydi.⁹⁴

Irak'ın işgalinin ardından ABD'nin Türkiye'nin Suriye'yle ilişkilerinde dikkatli olması için yaptığı baskının artmasına rağmen, Ankara Suriye'yle siyasi ilişkilerini geliştirmeye devam etmekte kararlı görünmektedir. Türkiye ayrıca İsrail, Filistin Yönetimi ve Suriye arasında imzalanabilecek olası bir barış anlaşmasının Türk ticari ve iş yatırımları için, özellikle de Suriye, Lübnan, Batı Şeria ve Gazze'deki Türk inşaat şirketleri için ekonomik fırsatlar

⁸⁹ "Suriye'nin Büyük Yatırım Planı Türkiye için Fırsatlar Yaratabilir", *Dünya*, 21 Mayıs 2001; Jean Christophe Peuch, "Turkey: Many Obstacles Hinder Contacts with Neighbors", *Radio Free Europe Radio Liberty*, 22 Mart 2001.

⁹⁰ Suriye Büyükelçisi Muhammed Said Al Bunni'yle yapılan söyleşi, Ankara, Haziran 2002.

⁹¹ "Ankara-Şam İlişkilerinde Yeni Dönem", *NTV*, 9 Haziran 2002.

⁹² "Başbakan Gül Suriye'de...", *Milliyet*, 4 Ocak 2003.

⁹³ "Tüzmen Goes to Damascus", *Turkish Daily News*, 30 Ocak 2003.

⁹⁴ "Tüzmen: Suriye ile Serbest Ticaret Gündemde", *NTV*, 31 Ocak 2003.

açacağı konusunda umutlu gözükmektedir.⁹⁵ Son olarak, Suriye Başbakanı Mustafa Miço'nun su paylaşımı sorununu görüşmek için 17 yıl aradan sonra Temmuz 2003'te ilk kez Ankara'yı ziyaret etmesi iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin çerçevesinin artık uzun süredir ilişkileri zehirleyen sorunlu konuları ele alabilecek düzeye ulaştığını gösteriyor.⁹⁶ Bu çerçevede, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin 1998'den sonra gösterdiği gelişme, siyasi sorunların tamamen aşılması durumunda ekonomik ilişkilerin daha da gelişebileceğine ve işbirliği alanlarının hızla artabileceğine işaret etmektedir.

Sonuç

Çalışmanın başında da belirtildiği gibi, son yıllarda Türkiye'yle Ortadoğu komşuları arasındaki nispeten olumlu siyasi atmosfer ticaret ilişkilerinin de artmasına neden olmuştur. 1998'den beri siyasi ilişkilerde yakalanan pozitif rüzgardan yararlanmak isteyen Türkiye, üç yakın Ortadoğu komşusuyla çok sayıda proje başlatmış ve kurumsal temaslar kurmuştur. AKP'nin Kasım 2002 seçimlerinde iktidara gelmesinin Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkilerini daha da geliştirmesi için uygun bir ortam sağladığı görüşü de genel kabul görmektedir. Çoğu AKP'li bakan ve milletvekilinin İslamî kimliklerini öne çıkartmaları bir yana, partide ayrıca Kürşat Tüzmen gibi, önceki dönemlerde Türkiye'nin komşu ülkelerle ilişkilerini geliştirmesini savunan bürokratlar da bulunmaktadır. Nitekim, uygulamaya baktığımızda da, Mart 2003'teki Irak Savaşı'na ve Türkiye'nin İran, Suriye ve Irak'a yönelik politikalarından dolayı Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan gerilime rağmen, Ankara yakın Ortadoğu komşularıyla siyasi ve ekonomik bağlarını geliştirmeye devam etmekte olduğunu görmekteyiz.

Ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi ve siyasi ilişkilerin iyileştirilmesi için 1990'ların sonlarından beri başlatılan karşılıklı çabalara rağmen, aradan geçen süre içerisinde elde edilen sonuçlar, ekonomik alanda ilerleme sağlayabilmek için bu ülkelerin önce köklü ve uzun süreli siyasi sorunlarına çözüm bulmaları gerektiğini göstermektedir. Irak'ın geleceği ve bu ülkedeki Kürtlerin statüsünde yaşanan belirsizlik, Türkiye ve İran'da dinin siyasi yaşamdaki asimetrik yeri, İran'ın Türkiye'deki Kürtlere yönelik belirsiz tutumu, Suriye'nin Hatay konusunda henüz açıklığa kavuşmamış iddiaları, hâlâ çözüm bekleyen su paylaşımı sorunu ve benzeri siyasi gerilimler Türkiye'nin Ortadoğu'daki komşularıyla ilişkilerini gölgelemeye devam etmekte ve bu ülkelerle geliştirilebilecek ekonomik ilişkilerin çerçevesini sınırlamaktadır.

⁹⁵ Olson, "The Kurdish Question and Turkey's Foreign Policy", s. 87-88.

⁹⁶ "Suriye ile 'Su' Meselesi Görüşülecek", NTV, 30 Temmuz 2003.

İkili düzeydeki sorunların çözülmesi ihtiyacının yanı sıra, ABD'nin Irak, İran ve Suriye'ye yönelik yaklaşımları da Türkiye'nin Ortadoğu'daki komşularına dönük (hem siyasi hem de ekonomik) politikalarının belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. 11 Eylül saldırılarının neden olduğu gelişmeler ve ardından ABD öncülüğündeki güçlerin Mart 2003'te Irak'ın işgali Türk hükümetini, ABD'yle ittifakı ile Ortadoğu sınırlarını barışa kavuşturma isteği ve bölgedeki komşularıyla ekonomik ve siyasi işbirliğini artırma arzusu arasında bir denge arayışına zorladı. İşgal öncesinde Türkiye, Irak'taki Saddam Hüseyin rejiminden memnun olmasa da, Ortadoğu'daki hassas dengelerin bozulabileceği endişesiyle statükoyu tercih etmişti. Bu tedirginlikle, TBMM'nin Mart 2003'te Irak'a karşı girişilecek savaşta Amerikan güçlerinin Türkiye'de konuşlandırılmasını reddetmesi Türk-Amerikan ilişkilerinde 1970'lerden beri en büyük krize yol açtı. Türkiye'nin Washington'un "serseri devlet" ve "şer eksenleri" olarak tanımladığı İran ve Suriye'yle ilişkilerini geliştirme çabaları da Türk-Amerikan ilişkilerindeki gerilimi daha da arttırdı. Türkiye'nin Nisan 2003 başlarında ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell'ın İran ve Suriye'ye yönelik suçlamalarının "medeniyetler savaşı" imajı oluşturabileceği yolundaki uyarısının ardından,⁹⁷ ABD Temsilciler Meclisi üyesi Robert Wexler'in Ankara'yı ziyareti sırasında yaptığı açıklamada Irak Savaşı devam ederken Türkiye'nin İran ve Suriye'yle yakın ilişkilerine tanık olmaktan rahatsız olduklarını ve Türkiye'nin politikalarını değiştirme olasılığından endişe duyduklarını ifade etmesi, açıkça iki ülke arasında Türkiye'nin Ortadoğu politikasıyla ilgili yaşanan gerilime işaret etti.⁹⁸ Ankara buna karşılık, Türkiye'nin bu ülkelerle dostane ilişkiler geliştirme hakkı olduğu yolundaki görüşünü tekrar ederken, ABD Başkanı Bush'un eski danışmanı Richard Perle AKP hükümetini Türk-Amerikan ilişkilerine zarar vermekle suçlayarak, Türk-Amerikan ilişkilerinin geleceğinin Ankara'nın Washington'la İran ve Suriye konusunda yapacağı işbirliğine bağlı olduğunu belirtti.⁹⁹ Türk-Amerikan ilişkilerinin bu şekilde bir ölçüde Türkiye'nin, ABD'nin Ortadoğu komşularına yönelik taleplerine vereceği cevaba bağlı hale getirilmesi, Türkiye'nin İran, Suriye ve Irak'la ilişkilerinde (siyasi ve ekonomik) yeni gerilimler oluşturmaktadır.

Öte yandan, Suriye, İran ve Irak'la gelişen siyasi ilişkiler ve ticarete bölgesel işbirliği Türkiye için önemlidir. Böyle bir işbirliği sadece Türkiye dahil bölge ülkelerinin refah seviyesini arttırmakla kalmayacak, aynı zamanda bölgenin siyasi istikrara kavuşmasına da katkıda bulunacaktır. Türkiye'yle bu ülkeler arasında ticarete büyük bir patlama olmasa da, son yıllarda siyasi ilişkilerin gelişmesine bağlı olarak ticaret rakamlarında da yavaş

⁹⁷ "Ankara'dan Powell'a Uyarı", *NTV*, 4 Nisan 2003.

⁹⁸ "ABD, Türkiye'nin Yönünden Kaygılı", *NTV*, 28 Nisan 2003.

⁹⁹ "ABD ile İlişkilerde Suriye ve İran Şartı", *NTV*, 8 Mayıs 2003.

ama önemli bir artış olduğu gözlenmektedir. Bu çerçevede, taraflar arasındaki siyasi ilişkiler ne kadar istikrara kavuşursa, ticaretin de o kadar hızla artacağına dair işaretler mevcuttur. Türkiye’de AKP iktidarının, ülkenin Ortadoğu’daki komşularına yönelik hassasiyeti ve ticari ilişkileri geliştirme isteği de, doğal olarak ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunacaktır. Bu gelişmenin önündeki başlıca engel ise, ABD’nin Ortadoğu’daki pozisyonu ve bu konuda Türkiye’den talepleridir. Bu talepler Türkiye’yi kendi ulusal çıkarları ile en yakın müttefikinin bölgesel çıkarları arasında bir denge bulma gibi çok zor bir konuma iterek, Türkiye’nin Ortadoğu bölgesine yönelik hem siyasi tercihlerini hem de iktisadi politikalar geliştirme potansiyelini büyük ölçüde sınırlamaktadır.